

Enskilda Högskolan
Stockholm

Civil olydnad i Sverige

- Går det att rättfärdiga?

Civil Disobedience in Sweden

- When is it justified?

Laura Domeij

Examensarbete Mänskliga rättigheter kandidatprogram

Enskilda Högskolan i Bromma, HT 2019/2020

Handledare: Johanna Ohlsson

Abstract

John Rawls defines *civil disobedience* as a "public, nonviolent, conscientious yet political act contrary to law usually done with the aim of bringing about a change in the law or policies of the government." (Rawls, 1999:320).

Rawls has developed a theory of civil disobedience that has been widely discussed (Månsson, 2004:153). His theory explains when one can break the law and what has to be taken into consideration (Rawls, 1996:345-346). The theory is designed only for the special case of a nearly just society where the members of the community are rational beings. Rawls has a democratic and constitutional perspective that cares for a stable state power. The theory has been criticized by philosophers such as Kimberley Brownlee and Tomas Månsson that claim that it is too narrow (Månsson, 2004:157-159, Brownlee 2012:2).

The Swedish legal system does not regulate civil disobedience in any particular law, rather it is the criminal acts that are connected to the civil disobedience that are prohibited. A dilemma for the criminal law is the amount of tolerance that should be allowed for criminal acts that we morally can understand (Asp & Ulväng, 2019:13). In common practice there has been a very low acceptance of civil disobedience. There has not been any case of discharge and the court has expressed a concern in judging these acts too light (NJA 1982 s. 376).

Key words: Civil Disobedience, John Rawls, Tomas Månsson, Kimberley Brownlee, Criminal Law, Philosophy

Sammanfattning

John Rawls definierar civil olydnad som *”en offentlig, fredlig, samvetsgrundad men ändå politisk handling som strider mot lagen, vanligtvis utförd i syfte att åstadkomma en förändring av lagen eller regeringens politik.”* (Rawls, 1996:346).

Rawls har utvecklat en teori om civil olydnad som har blivit mycket omdebatterad (Månsson, 2004:153). Teorin förklarar när det kan vara rättfärdigat att bryta mot lagen och vad man bör ta hänsyn till (Rawls, 1996:345-346). Teorin utgår från ett nästan rättvist samhälle där medborgarna är rationella. Rawls har ett konstitutionellt perspektiv som värnar om en stabil statsmakt. Teorin har fått kritik av filosoferna Kimberley Brownlee och Tomas Månsson som menar att teorin är alltför snäv och otydlig på vissa punkter (Månsson, 2004:157-159, Brownlee, 2012b:2).

I svensk rätt behandlas inte civil olydnad i någon särskild lag, utan det är brottsliga handlingarna i samband med olydnaden som aktualiseras. En fråga för juridiken är vilken tolerans den ska ha för brottsliga handlingar som bottnar i värderingar som vi i viss mån kan relatera till (Asp & Ulväng, 2019:13). I svensk praxis har det varit en mycket restriktiv bedömning när det kommer till rättfärdigande av civil olydnad. Det har inte beviljats ansvarsfrihet i något vägledande rättsfall och det uttrycks en oro för att döma med lätthet i sådana fall (NJA 1982 s. 376).

Nyckelord: Civil olydnad, John Rawls, Tomas Månsson, Kimberley Brownlee, Straffrätt, Filosofi

Förteckningslista

BrB	Brottsbalken
De lege lata	enligt gällande rätt
De lege ferenda	hur rätten bör vara
HD	Högsta domstolen
HovR	hovrätten
NJA	Nytt Juridisk Arkiv, domar från HD
SFS	svensk författningssamling
s.k.	så kallade
SOU	Statens offentliga utredningar
t.ex.	till exempel
TR	tingsrätten

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
1.1 Syfte och frågeställning	6
1.2 Historisk bakgrund.....	6
1.2.1 Henry David Thoreau.....	7
1.2.2 Mohandas ”Mahatma” Gandhi.....	7
1.2.3 Rosa Park	8
1.3 Tidigare forskning	8
1.3.1 Tomas Månsson	8
1.3.2 Kimberley Brownlee	11
1.4 Disposition	12
2. John Rawls – teoretiskt ramverk	12
2.1 John Rawls - En teori om rättvisa	13
2.2 Principer för den enskilde: skälighetsprincipen	14
2.3 De naturliga plikterna.....	15
3. Rawls teori om civil olydnad.....	17
3.1 Teorin i korta drag	17
3.2 När kan civil olydnad anses rättfärdigad?	18
4. Metod och material.....	20
4.1 Rättsfilosofisk metod	20
4.2 Rättsdogmatisk metod	21
4.3 Avgränsningar.....	23
5. Straffrätt	24
5.1 Brottsliga handlingar och kriminalisering.....	24
5.2 Straff och påföljd.....	25
5.3 Ansvarsfrihetsgrunder	26
5.3 SOU 2000:1.....	26
6. Praxis - Fyra utvalda rättsfall	27
6.1 Voxnadalen HD - fall	27
6.2 ”Svartendalsfallet” HD - fall.....	30
6.3 Fallet ”Smedjeback”	31
6.4 Fallet ”Elin Ersson”	32
7. Resultat och analys.....	33
7.1 Hur ser straffrätten på civil olydnad? (de lege lata).....	33
7.2 När kan civil olydnad vara rättfärdigad enligt Rawls?	36
7.3 Skulle de utvalda rättsfallen vara fall av rättfärdigad civil olydnad?	38
8. Avslutande kommentar.....	42
9. Källförteckning.....	43

1. Inledning

I det svenska rättssamhället utgår all makt från folket som genom demokratiska val har röstat fram en regering som styr landet. I samhället finns det lagar och regler som ger staten kontroll och håller ihop samhället (SFS 1974:152, 1 kap 1 §, Månsson, 2004:13). Den som bryter mot lagen begår ett brott som leder till konsekvenser (SFS 1962:700). Men vad händer om en medborgare tycker lagen är fel och bryter mot den för den goda sakens skull?

Civil olydnad kan leda till folkopinion och förändring av samhället; någon som ansågs ha utfört en civil olydnadsaktion kan i efterhand bli hyllad. Mahatma Gandhi, Rosa Park och idag Greta Thunberg är några exempel på personer som använt sig av civil olydnad för att försöka förändra samhället till det bättre (Singer, 2019).

Det finns många fall av civil olydnad i svensk rätt där människor försökt påverka samhället men å andra sidan har dömts för brott och blivit straffade. I denna uppsats kommer fyra svenska rättsfall som behandlat civil olydnad presenteras och analyseras. Två fall, ”Svartendalsfallet” och ”Voxnadalen” är äldre och vägledande, medan de två andra, ”Martin Smedjeback” och ”Elin Ersson” utspelar sig i nutid och belyser dagens form av civil olydnad. Dessa rättsfall visar på när civil olydnad som kan anses moraliskt försvarbart kan hamna i konflikt med det rättsliga.

Filosofen John Rawls anser att civil olydnad är *ett stabiliserande inslag i ett konstitutionellt system, samtidigt som det är ett olagligt sådant*. Rawls har utvecklat en *teori om civil olydnad* där han förklarar vad det är och när det kan anses berättigat. Teorin utgår ifrån ett ”nästan rättvist samhälle” som förutsätter ett demokratiskt styrelseskick där människor är jämlikar. Rawls diskuterar om och när det skulle vara godtagbart att bryta mot någon orättvis lag och menar att det *”ibland är nödvändigt att bryta mot lagen om lagen inte är rättvis från början”* (Rawls, 1996:362). Rawls resonemang utgör uppsatsens teoretiska ramverk.

Det kan uppstå en konflikt mellan vad som står i lagen och vad vi som medborgare är villiga att gå med på. Den civila olydnadsaktionen leder till lagbrott och ett trots mot staten. När är det godtagbart att bryta mot lagen? Som huvudregel aldrig, men samtidigt ses civil olydnad som en tradition som behövs i ett demokratiskt samhälle (Habermas, 1986:5, 13). Även demokratiskt fattade lagar kan nämligen vara allvarligt bristfälliga och genom civil olydnad kan vi människor ta ett moraliskt ansvar och agera utanför de juridiska ramarna (SOU 2001:1 s. 195).

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med detta examensarbete är att undersöka om och när civil olydnad kan anses rättfärdig i Sverige. Ett sådant syfte öppnar upp för meningsskiljaktigheter och en eventuell intressekonflikt mellan det rättsfilosofiska och det juridiska; Att bryta mot lagen för den goda sakens skull ställs mot det svenska rättssystemet och dess lagar. Uppsatsen syftar till att ge djupare förståelse för vilka olika argument och ståndpunkter som civil olydnad ger upphov till.

Uppsatsens första syfte är att utifrån ett filosofiskt perspektiv behandla civil olydnad och dess rättfärdigande. Uppsatsen syftar till att utreda och redogöra för hur John Rawls ser på civil olydnad och på dess rättfärdigande. Slutligen ska hans argument ställas mot de straffrättsliga.

Det blir därför naturligt att uppsatsens andra syfte är att sätta civil olydnad i en juridisk kontext och redogöra för hur den tar sig i uttryck i svensk rätt i både lag, praxis och doktrin. Straffrätten är uppbyggd så att vissa annars brottsliga handlingar kan bli fria från ansvar, de så kallade ansvarsfrihetsgrunderna (Wennberg, 2014:39). I andra fall kan de anses utgöra brott men inte vara värda en påföljd, 29:6 Brottsbalken (BrB). De fyra utvalda rättsfallen är tänkta att både belysa rättsläget, men även ge läsaren en djupare förståelse för domstolens argumentation och avväganden. Uppsatsen ska tydligt redogöra för och förklara de utvalda rättsfallen så att läsaren kan sätta sig in i problematiken som kan uppstå. Jag har valt att utreda denna frågeställning utifrån ett straffrättsligt perspektiv för att kunna få förståelse för hur domstolen resonerar.

För att uppnå mitt syfte kommer följande frågor diskuteras och analyseras:

- På vilket sätt kan civil olydnad rättfärdigas enligt Rawls?
- Hur hanteras civil olydnad enligt den svenska straffrätten?

1.2 Historisk bakgrund

Att bryta mot lagen för den goda sakens skull är inte ett nytt fenomen utan har funnits i urminnes tider (Bedau, 1991:1-2). Nedan redogörs det för tre viktiga personer som påverkat förståelsen av begreppet civil olydnad. Deras civila olydnadsaktioner har haft stor påverkan på olika samhällen och den politiska opinionen, t.ex. avskaffande av raslagar i USA eller ökad

självständighet. Deras aktioner har bidragit till kriterier för civil olydnad och givit oss ökad kunskap inom ämnet (Månsson, 2004:184-190).

1.2.1 Henry David Thoreau

H. D. Thoreau anses vara den som myntat begreppet ”civil olydnad”. Thoreau var emot kriget mot Mexico och slavarnas situation i USA (slavhandeln som främst på gick i Massachusetts) och ansåg att regeringen brydde sig mer om krigsföring än om mänskligheten. ”Den regering som reagerar minst är bäst” (Thoreau, 1977:5). Som en reaktion mot staten vägrade Thoreau att betala statlig skatt och blev som därför satt i fängelse. Thoreau hade ingen ånger och tog villigt straffet (Thoreau, 1977:10,18). I sin essä *On civil Disobedience* från 1849 argumenterar Thoreau för att individer inte kan tillåta staten att regerar på ett sätt som går ut över samvetet; människan har en plikt att göra motstånd om något inte står rätt till inom staten och detta går att göra på fredlig väg (Thoreau, 1977:35). Att vägra betala skatt eftersom den skulle bidra till kriget i Mexiko eller slaveriet ansåg Thoreau vara rättfärdigat. Han stod upp för något han trodde var moraliskt rätt och använde då ickevåld (civil olydnad) för att legitimera handlingen (Månsson, 2004:29-32).

1.2.2 Mohandas ”Mahatma” Gandhi

Mohandas Gandhi (1869-1948) är känd världen över som en förebild, politisk och andlig ledare (Hællquist, 2019). Gandhi sägs ha blivit inspirerad av Thoreau i kampen för rättvisan och användandet av civil olydnad. Gandhi ville genomföra indisk självständighet och kämpade mot de sociala orättvisorna som fanns i landet. Han är känd för sin sex dagar långa hungerstrejk som han gjorde för att påvisa sitt missnöje för de kastlösas situation i Indien. Detta ledde till politisk förändring för de kastlösa, som slutligen fick delta i lokalvalen (Ericsson, 2012).

Under 1930-talet hade den brittiska kolonin monopol över salttillverkningen i Indien, vilket var en viktig basvara för befolkningen. I protest vandrade Gandhi med tusentals anhängare den 40 mil långa vägen till staden Dandi som låg nära havet. Där började de tusentals anhängarna att framställa eget salt från havsvattnet. I och med denna aktion bröts den brittiska lagen om saltanvändning och brittiska soldater fängslade anhängarna, däribland Gandhi. Saltmarschen blev internationellt känd och startskottet för Gandhis ickevåldsprincip; *Satyagraha* (Griberg, 2018). Gandhi ansåg att våld inte var lösningen för att motsätta sig en lag eller stat och tack vare Gandhis ”non-violent resistance” ledde det till Indiens självständighet 1947 (Bedau, 1991:2, 8). Ordet Satyagraha består av tre element som är

sammanfogade för att bilda en enhet av principen för ickevåld. Den första är ”*sanning*” (satya), sanningen ligger i betraktarens ögon; ”For what appears to be truth to the one may appear to be error to the other”. Den andra delen är ”*ickevåld*” (ahimsa), som betyder just icke-våld eller ”att inte skada” och praktiseras genom att försöka minska lidandet och våldet så mycket det bara går vilket är en central del för Gandhi och många andra personer efter honom som utövar civil olydnad. Det tredje är ”*självpåtagat lidande*” (tapasaya), i kampen sker det lidande i form av att man antingen fortsätter man förtryckas av staten/makten eller så gör man det motstånd som krävs och att man då kan få lida för att uppnå sitt mål. Att acceptera detta faktum, risken för självförvållande är en del i Satyagraha (Vinthagen, 2005:61-64).

1.2.3 Rosa Park

Rosa Parks trotsade den amerikanska lagen när hon vägrade att lämna sin sittplats på bussen för en vit man år 1955. Det fanns under den tiden raslagar som föreskrev att de vita skulle sitta fram på bussen och de mörkhyade bak. Om det var fullt på bussen skulle en mörkhyad person lämna sin plats till en vit. Rosa Parks satt kvar trots att en vit man och senare även busschauffören bad henne att flytta på sig. Hon blev utkastad från bussen och arresterad. Denna händelse anses vara startskottet för den amerikanska medborgarrättsrörelsen som i slutet på 1960-talet med hjälp av ickevåldsaktioner och ett mycket stort massmedialt intresse, förde med sig att fler svarta fick rättigheter och att segregationen minskade. Martin Luther King var en av frontfigurerna under denna medborgarrättsrörelse och startade den mycket kända *bussbojkotten* efter Rosa Parks aktion (Vinthagen, 2005:98, 99, 324).

1.3 Tidigare forskning

1.3.1 Tomas Månsson

Förutom Rawls har civil olydnad behandlats av andra filosofer och forskare. En av dem är filosofen Tomas Månsson som behandlar den civila olydnaden ur ett demokratiskt perspektiv. Månssons resonemang utgår ifrån demokratiska begrepp som ”majoritetsvilja, jämlikhet och fri- och rättigheter” (Månsson, 2004:19). Månsson drar även paralleller till Rawls teori samt ger teorin viss kritik (Månsson, 2004:153).

Månsson utgår från att den civila olydnaden utgörs av tre kriterier: ett lagbrott, ett motiv och ickevåld. Ett *lagbrottskriterium* är enligt Månsson ett medvetet brott mot någon lag, regering eller militär och det förutsätts att personen som utför den civila olydnadsaktionen är medveten

om brottet och är beredd att ta sitt straff. *Motivkriteriet* visar på att personen faktiskt har ett syfte med aktionen för att uppfylla civil olydnad. Syftet kan vara moraliskt, politiskt eller religiöst. Månssons tredje kriterium är *ickevåldskriteriet*, vilket går ut på att personen som utför handlingen ska göra det på ett icke våldsamt sätt.

Månsson diskuterar inte *våldsamt olydnad* t.ex. mord, gisslantagning, fysisk misshandel i sin avhandling, det är endast aktioner utan våld som berörs. Månssons tre kriterier har visserligen gråzoner och gränsfall, vilket Månsson är medveten om, t.ex. så kan gränsen mellan en ”ickevåldsamt olydnad” och ”våldsamt olydnad” vara svårtolkad. En aktionshandling kan orsaka psykiskt lidande istället för fysiskt lidande, dessutom kan den civila olydnadsaktionen resultera i skada eller död utan att aktivisten själv avsett detta (Månsson, 2004:34, 35, 37). Exempel på civil olydnad enligt Månsson är t.ex. olagliga demonstrationer, olaga intrång, fysiskt hindra andra personer att bedriva verksamhet eller olagliga strejker (Månsson, 2004:12-13).

Månsson har i sin doktorsavhandling ”*Olydnad - Civil olydnad som demokratiskt problem*” från 2004 diskuterat vilka faktorer som gör civil olydnad till en demokratisk respektive icke-demokratisk handlingsaktion. Avhandlingen utgår ifrån *representativa demokratier* (ett statsskick där folket genom fria val väljer mellan olika partier/företrädare med beslutanderätt) och specifikt Sverige och USA. I de fall civil olydnad kan anses stärka en demokrati använder han något som han kallar demokratibaserade argument (Månsson, 2004:12-14). Månsson har ett mycket tydligt konstitutionellt perspektiv, vilket skiljer sig från denna uppsats som har ett straffrättsligt perspektiv.

Månssons avhandling utgår från ett demokratiskt samhälle, där majoritetsviljan är en av hörnstenarna. Majoritetsviljan speglar majoriteten av medborgarnas vilja om hur samhället ska se ut. Det finns tre olika invändningar mot civil olydnad utifrån majoritetsviljan; olaglighetsinvändningen, majoritetsinvändningen och hinderinvändningen (Månsson 2004:48). Olaglighetsinvändningen handlar om att den som bryter mot civil olydnad bryter mot de lagar som de folkvalda stiftat, vilket förutsätter att lagbrott är odemokratiska (Månsson, 2004:50). Majoritetsviljan handlar om att det inte går att rättfärdiga civil olydnad i en demokrati eftersom man sätter majoritetsviljan åt sidan och går emot de folkvalda i statsmakten (Månsson, 2004:51). Hinderinvändningen menar att de som har civila olydnadsaktioner hindrar eller försöker hindra beslut fattade av folkvalda (Månsson, 2004:63).

Månsson använder ett normativt tillvägagångssätt. En stark demokratisk norm är att man *bör avstå från att ersätta majoritetsviljan med en minoritetsvilja*. Det är den maximala normativa kraften, som aldrig går att bortse från som ska vara relevant, det håll normen påvisar ska man följa. Månsson kommer fram till att de demokratibaserade skälen har en *svag normativ kraft*, vilket gör det svårt för civila olydnadsaktioner att legitimeras. Månsson menar också att det är komplicerat att få svar på om den normativa kraftens för- och motinvändningar eftersom det sker via moraliska intuitioner och behövs då mer empiriska studier i ämnet. Ändock, om det är svårt att föra en moralisk diskussion för civil olydnad, kan det *i vissa fall* ändå ha en stor betydelse för samhället (Månsson, 2004:177, 178). Månsson anser därmed att den civila olydnaden (utifrån kriterierna) är att anse som ett demokratiskt problem, men den kan å andra sidan även *ha en viss* stärkande effekt på demokratin (Månsson, 2004:169, 177-178).

I avhandlingen diskuterar och jämför Månsson sina ståndpunkter med John Rawls. En skillnad stor skillnad från Rawls är motivet för den civila aktionen. Rawls anser att civil olydnad är och måste ha en politisk karaktär, medan Månsson menar att den kan ha andra motiv såsom religiösa motiv (Månsson, 2004:33, 154).

En annan parallell som Månsson drar till Rawls är det demokratiska perspektivet kopplat till den civila olydnaden. Månsson menar att det är oklart om Rawls tycker att civil olydnad har en stabiliserande effekt på representativa demokratier som USA och Sverige. Rawls utgångspunkt är ett ”nästan rättvist samhälle”, vilket är ett samhälle där de flesta är överens om samma rättvisepprinciper och att de som bor där anser/vet att institutionerna realiserar dessa principer. Rawls har inte gett något konkret exempel (t.ex. ett land) på vad som skulle kunna vara ett ”nästan rättvist samhälle”, men Månsson menar att det inte är särskilt troligt att de flesta i t.ex. Sverige eller USA anser/vet att deras institutioner är rättvisa (Månsson, 2004:155). Månsson drar slutsatsen att Rawls resonemang inte ger ett entydigt svar på vilken effekt den civila olydnaden har. Den strävar efter att motverka orättvisor, men lyckas den inte uppnå detta syfte har den inte någon stärkande effekt. Månsson menar att det inte finns en garanti för att den civila olydnadsaktionen uppfyller sitt syfte och det kan enligt Månsson betyda att den kan ha en motsatt effekt och förvärpa orättvisorna (Månsson, 2004:157).

Månsson drar slutsatsen att Rawls ändå anser att civil olydnad är ett effektivt medel för att motverka orättvisor. Om man utgår från en minoritet som anser sig orättvist behandlad kan de genom detta uppmärksamma majoriteten. Om det är en sådan allvarlig kränkning som rättfärdigar civil olydnad behöver inte minoriteten samarbeta med majoriteten. Månsson tolkar det som att Rawls ger minoriteten tre alternativ:

1. Foga sig under orättvisan

2. Göra våldsamt motstånd

3. Att utöva civil olydnad (efter att man försökt råda bot på orättvisan laglig väg) (Månsson, 2004:158).

1.3.2 Kimberley Brownlee

Kimberley Brownlee, professor i filosofi på Universitet Warwick. Brownlee försöker undvika att specifikt definiera civil olydnad, och istället beskriva aspekter av den. Hon har utvecklat krav för att en handling ska anses vara civil olydnad, störst fokus lägger hon på den kommunikativa delen av civil olydnad (Brownlee, 2012a:19).

Brownlee menar att den civila olydnaden både ska ta avstånd mot en specifik lag eller policy samt att den civila olydnaden ska sträva efter att orsaka en långsiktig förändring. Brownlee ställer höga krav på den kommunikativa delen, och menar att civil olydnad är en form av kommunikativ olydnad (Brownlee, 2012a:18). I de fall där en aktion strävar efter att begränsa en skada som en viss tillämpning av en lag kan orsaka, behöver inte alltid ha ett mål med att uttrycka missnöje eller försöka åstadkomma en långsiktig förändring. Ett exempel kan vara blockader för att hindra statliga beslut att verkställas. I sådana fall anser Brownlee att det inte är civil olydnad (Brownlee, 2012a:19).

För att kunna göra en bedömning om civil olydnad i ett specifikt fall är rättfärdigad måste hänsyn tas till handlingens konsekvenser och motiven som ligger bakom. Brownlee menar att även om en handling bryter mot lagen, har det inte en avgörande påverkan på om den är moraliskt rätt eller inte. Det går att skönja flera fall på handlingar som är förbjudna men ändå inte kan anses moraliskt felaktiga, likaså finns det handlingar som är klandervärda men ändå inte olagliga (Brownlee, 2013:10-14). Vidare menar Brownlee att det i ett demokratiskt samhälle finns en plikt att lyda lagen, en så kallad prima facie-plikt (Brownlee, 2013:16). Det är viktigt att använda sig av lagliga medel i första hand innan man som medborgare tar till olydnad genom brott. Brownlee diskuterar om den civila olydnaden endast är att anse som rättfärdigad om den uppnår positiva konsekvenser. Ett sådant resonemang menar Brownlee kan bli problematiskt eftersom det grundar sig på empiri och är svårt att mäta. Hur ska en hög sannolikhet att lyckas med en handling mätas? (Brownlee, 2013:22-25).

Brownlee anser att det på ett allmänt plan går att dra slutsatsen till att civil olydnad kan anses rättfärdigad när myndigheter inte tagit hänsyn till kommunikation och att situationen känns

omöjlig. Den civila olydnaden kan då sända ut ett budskap och även förhindra att viss skada uppstår. Användandet av våld spelar en avgörande roll i huruvida handlingen kan anses rättfärdigad. En vanlig förutsättning när det kommer till konceptet civil olydnad är att det måste vara ickevåld. Brownlee menar att det kan krävas våld i vissa fall, dessutom kan även fall av ickevåld orsaka mer skada än fall av våld (Brownlee, 2013:3-5).

1.4 Disposition

Uppsatsen inleds med en sammanfattning (abstract) som kort går igenom det viktigaste beståndsdelarna i uppsatsen, här får läsaren en snabb inblick i vad uppsatsen handlar om och vilka frågor som blir aktuella.

I det första avsnittet presenteras en inledning där syftet med uppsatsen och frågeställningar läggs fram. Efter det presenteras en kortfattad bakgrund om civil olydnad och frontfigurer som Thoreau, Gandhi och Rosa Parks redogörs för. Detta följs med tidigare forskning av ämnet med Tomas Månssons avhandling från 2004 och professorn Kimberley Brownlee.

Det andra avsnittet utgörs av uppsatsens ramverk som består av en redogörelse av John Rawls teorier. Först presenteras läsaren för hans övergripande teori om rättvisa som skälighet som förklarar hur Rawls ser på samhället. Detta behövs för att läsaren på ett djupare plan i avsnitt 3 ska kunna förstå och kunna sätta sig in i Rawls teori om civil olydnad som det redogörs för.

I avsnitt 4 redogörs det för den utvalda metoden och materialet. Läsaren får först läsa om den rättsdogmatiska metoden och sedan om den rättsfilosofiska. Här presenteras även de avgränsningar som behövts gjorts och varför.

I avsnitt 5 redogörs det för straffrätten. Först får läsaren en övergripande inblick i regelsystemet för att sedan bekanta sig med de fyra utvalda rättsfallen.

I avsnitt 6 kommer analys och resultat presenteras. Uppsatsen avslutas därefter med en avslutande kommentar.

2. John Rawls – teoretiskt ramverk

John Rawls anses vara en av 1900-talet främsta politiska teoretiker och hans *A Theory of Justice* som publicerades 1971, har haft en betydande roll i den statsvetenskapliga och rättsfilosofiska diskussionen. Rawls teori om rättvisa, lag, laglydnad och undantag från laglydnad har visat sig bli ”central inom den civila olydnadens diskurs” (Simmonds, Nigel E.,

1986:47). För att förstå hela Rawls teori om civil olydnad krävs en viss förkunskap om hans *teori om rättvisa* eftersom den leder fram till teorin.

2.1 John Rawls - En teori om rättvisa

Grunden för samhället baseras på två s.k. rättvisepprinciper. Det är dessa principer som alla individer i samhället skulle ha kunnat enas om i ett socialt kontrakt som grund för samhället, vilket Rawls liknar med ett samhällsfördrag. Rawls menar att de individer som skulle ha kommit överens om dessa rättvisepprinciper är i ursprungssituationen, de har "a veil of ignorance", en *slöja av okunnighet*. Detta betyder enligt Rawls att dessa människor inte vid samhällsfördragets ingående vet vilken socialgrupp de kommer att tillhöra, de är neutrala, de vet inte om de kommer att vara rika eller fattiga, man eller kvinna. Det är en moralisk rättvis överenskommelse som är skälig. "Okunnighetens slöja" kommer ligga till grund för de två rättvisepprinciperna för att på ett opartiskt sätt ta fram det samhälle alla vill ha (Rawls, 1996:24, 33-35).

Rättvisepprinciperna:

Princip 1 (frihetsprincipen): "Alla ska ha samma rätt till det mest omfattande system av grundläggande friheter som är förenligt med att andra har ett liknande system av för alla lika stora friheter".

Princip 2 (differensprincipen): "Sociala och ekonomiska ojämlikheter ska ordnas så att de både a) rimligtvis kan väntas vara till allas fördel, och b) är knutna till befattningar och ämbeten som står öppna för alla".

Den första principen har så gott som alltid företräde framför den andra rättvisepprincipen. Man får alltså inte inskränka de grundläggande fri- och rättigheterna till förmån för en ekonomisk omfördelning i samhället (Nergelius, 2006:157).

Rawls bygger rättviseteorin på ett kontrakt, där alla parter accepterar vissa moraliska principer (t ex jämlikhet för alla), för att utifrån rationella val skapa det optimala samhället.

Rättvisepprinciperna som man kommit överens om genomsyrar samhället, där parterna upplever samhället som rättvist. Utifrån detta finns då *prima facie* ("vid första anblick") – en moralisk förpliktelse att följa lagen, eftersom samhället upplevs som rättvist. Det Rawls även hävdar är att under vissa omständigheter, när samhället inte fullt ut är rättvist finns vissa motiveringar för att bryta mot lagen (Rawls, 1996:37, Nergelius, 2006:158). Detta kommer användas in i de nästkommande avsnitten om *Rawls teori om civil olydnad*.

2.2 Principer för den enskilde: skälighetsprincipen

Samhällets grundstruktur ska skapa rättvisa. Det sker via samhällsinstitutionerna som fördelar fundamentala rättigheter och skyldigheter och med hjälp av vårt sociala samarbete (Rawls, 1996:28). Det första steget blir att komma överens om principerna för denna grundstruktur och sedan principerna för människor och slutligen principerna för internationell rätt samt prioriteringsreglerna (om principerna skulle hamna i konflikt med varandra). Denna inbördes ordning är viktig då den kan kopplas till rättviseteorin där förpliktelser förutsätter principer för samhällsformer. Utöver detta finns det även naturliga plikter som kräver sådana principer, t.ex. plikten att stödja rättvisa institutioner och att följa lagen. Det blir därför en logiskt följd samt visar att dygden till rättvisa är social i sin karaktär (Rawls, 1996:117-119).

Förutom principer för institutioner krävs det att man kommer överens om hur principer som välvilja, respekt, skälighet och lojalitet ska tolkas och tillämpas på enskilda medborgare, samt även för hur stater ska agera (Rawls, 1996:119).

Att definiera vad som är rätt ger upphov till både oklarhet och osäkerhet. För att råda bot på detta använder Rawls begreppet ”idén om det rätta som det skäliga” (rättvisa som skälighet); det som anses rätt är det som kan överensstämma med de principer som finns i ursprungsteorin (Rawls, 1996:119).

Skälighetsprincipen redogör för vad som är förpliktelser och inte naturliga plikter. Teorin har som utgångspunkt att individen måste utföra sin del av samarbetet, som den statliga institutionen har beslutat om när två villkor är uppfyllda:

1. ”Att institutionen är rättvis eller skälig, vilket betyder att den motsvarar de båda rättvisepinciperna.
2. Att man frivilligt accepterat fördelarna med uppgörelsen och även fått en fördel av de möjligheter att gynna sina egna intressen som det erbjuder” (Rawls, 1996:120).

Poängen med ett sådant upplägg är att man blir del av ett samsarbetsföretag som har regler som måste följas. Ett sådant samarbete kan innebära fördelar men även begränsningar som anses nödvändiga för att samsarbetsföretaget ska fungera, t.ex. kan det innebära att en individs frihet inskränks. Systemet ska inte leda till att några endast får fördelar medan andra sliter, det gäller att var och en bidrar med en skälig andel. För att besvara frågan vad en skälig andel är använder sig Rawls av de två rättvisepinciperna. Om det är rättvist får därmed varje person en skälig andel när alla bidrar och gör sin del (Rawls, 1996:120).

Enligt skälighetsprincipen går det inte att vara bunden av orättvisa institutioner som går över gränsen för den rättvisa som kan accepteras och tolereras. En godtycklig eller självvårdlig stat leder inte till några förpliktande band (Rawls, 1996:121). Ett sådant ställningstagande har att göra med att parterna i ursprungssituationen hade krävt detta (Rawls, 1996:328).

2.3 De naturliga plikterna

Utifrån skälighetsprincipen som är för institutioner och för samhällets grundstruktur där vi som individer har vissa förpliktelser, har vi i egenskap av att vara människor även vissa naturliga plikter, moraliskt grundade plikter.

Det finns naturliga plikter, både positiva och negativa. Det är plikter som inte behöver höra samman med ett arrangemang utan är mer kopplade till en *naturlig* plikt. Några exempel på naturliga plikter är att inte vara grymma mot varandra eller att hjälpa en människa i nöd. De naturliga plikterna gäller bara mellan människor som jämlika personer, till skillnad från skälighetsprincipen som även ger förpliktelser individ-stat/institution (Rawls, 1996:122-123).

Utifrån *teorin om rättvisa som skälighet* är det *rättviseplikten* som är den främsta naturliga plikt och ger oss en skyldighet att följa rättvisa institutioner. Om samhällets grundstruktur är så rättvis som det rimligen kan bli har vi en naturlig plikt att laglydigt följa det som gäller oss. Detta är en kontraktsteoretisk utgångspunkt som härleds från ursprungspositionens överenskommelser, när vi har principerna utifrån det är det dessa principer som ska gälla. Den naturliga rättviseplikten är på så sätt inte frivillig utan är moraliskt bindande mellan medborgarna, det krävs inget uttalat samtycke (Rawls, 1996:123). De principer som gäller människor, liksom de som gäller institutioner, är de som skulle antas i ursprungspositionen, vilket gör att de kan anses som ett resultat av en hypotetisk överenskommelse.

2.4 Plikt och förpliktelse

Vidare använder Rawls plikt (den naturliga plikten) och förpliktelse (skälighetsprincipen) för att komma vidare med sin *teori om civil olydnad*. Rawls vill knyta an till majoritetsstyrets roll och varför man skulle följa en orättvis lag.

Enligt rättviseteorin är den mest väsentliga plikten att lyda och stödja rättvisa institutioner. En sådan plikt delas upp i två delar, för det första måste vi lyda dessa rättvisa institutioner och göra det som krävs av oss. För det andra måste vi se till så att rättvisa arrangemang skapas när en rättvis institution saknas, speciellt i de fallen där vi kan göra det utan att det påverkar oss alltför negativt. Utgångspunkten är att om ett samhälles grundstruktur är så pass rättvis och

rimlig som man kan vänta sig under rådande omständigheter så har varje medborgare en plikt att göra vad som förväntas av honom (Rawls, 1996:319).

Rawls menar vidare att om man stöttar och anpassar oss efter en rättvis institution kommer den bli stabil. Om medborgarna i allmänhet värderar rättvisa högt kommer det vara en stor tillgång i samhället, eftersom det kan skapa stabilitet. Det finns två faktorer som kan leda till instabilitet. Det första är frestelsen att undkomma att göra sin förväntade andel och endast utnyttja de fördelar som tillkommer en medborgare i ett rättvist samhälle. Det andra kan vara tvivel att andra medborgare är med och bidrar, vilket gör att man blir mindre villig att dra sitt strå till stacken. För att motverka sådan instabilitet anser Rawls att ett erkännande av rättvisans naturliga plikt är lösningen (Rawls, 1996:320-321).

2.5 Plikten att lyda en orättvis lag

Det är inte svårt att motivera varför man ska lyda en rättvis lag som antagits i en rättvis författning. En mer komplicerad fråga är under vilka omständigheter och hur mycket vi måste rätta oss efter orättvisa arrangemang. Om svaret skulle blir aldrig, menar Rawls att man har fel. Om en lag skulle vara rättvis betyder nämligen inte det per automatik att vi måste följa den. På samma sätt som att en lag är juridiskt bindande medför inte det heller att vi alltid måste lyda. Utgångspunkten är att om ett samhälle har en grundstruktur som är att anse som någorlunda rättvis (vilket vi tycks ha gått med på under ursprungspositionen), utifrån rådande omständigheter, så ska vi följa vissa orättvisa lagar så länge de inte överskrider vissa gränser för orättvisa (Rawls, 1996:334).

Här kan det bli gränsdragningsproblem, vilket leder oss till problemet med plikt och förpliktelse. Det kan vara svårt att veta hur man ska handla eftersom olika principer kan strida mot varandra. Vissa principer kan uppmuntra till ett visst handlande medan andra kan i samma situation avråda oss från att agera. Medborgarna är generellt bundna av *rättviseplikten* (att stödja rättvisa institutioner). För att kunna komma fram till en korrekt slutsats måste det finnas ett visst prioritetssystem (Rawls, 1996:123, 334).

Det är enligt Rawls tydligt att det går att åsidosätta vår plikt eller förpliktelse kopplat till det befintliga arrangemanget. I och med att principerna för det rätta är oberoende av de krav som ställs på oss människor kan det därför vara godtagbart att inte efterleva ett krav om man tar hänsyn till alla omständigheter. I bedömningen för om det är berättigat eller inte har att göra med graden av orättvisa som råder i det enskilda fallet. Orättvisor kan uppstå på två sätt; för det första, de befintliga arrangemangen kan avvika från en godtagen standard som är mer eller

mindre rättvisa. För det andra kan en orättvisa smälta in och bli en del av en stats rättviseuppfattning trots att den kan vara orimlig och direkt orättvis (Rawls, 1996:335).

3. Rawls teori om civil olydnad

3.1 Teorin i korta drag

Rawls definierar civil olydnad som ”*en offentlig, fredlig, samvetsgrundad men ändå politisk handling som strider mot lagen, vanligtvis utförd i syfte att åstadkomma en förändring av lagen eller regeringens politik.*” (Rawls, 1996:346). Rawls vill klargöra att en teori om civil olydnad inte är absolut och att man inte bör vänta sig för mycket (Rawls, 1996:345).

Med *offentlig* menar Rawls att både att handlingen är inriktad på offentliga principer, men även att den inte utförs i det dolda. Det måste vara en öppenhet och handlingen går att likställa med ett tal eller ett anförande och måste utföras på den offentliga arenan (Rawls, 1996:347). Här har Rawls fått kritik av Brownlee som menar att det finns vissa aktioner som inte lämpar sig att göra staten uppmärksam på i förväg eftersom det kan göra att aktionen hindras. Ett exempel på en sådan aktion skulle kunna vara att man släpper ut försöksdjur från ett laboratorium eller förstör vapen på en militärbas. Sådana aktioner försvarar inte Rawls. Men å andra sidan kan även sådana aktioner anses vara ”öppna” om det sker ett tillkännagivande kort efter aktionen (Brownlee, 2012b:4-6).

Rawls har ett *ickevåldsförbud* och anser att våldsamma handlingar skulle gå mot det egentliga syftet med den civila olydnaden, som enligt Rawls är att uttrycka sin politiska ståndpunkt. Det ska i huvudregel vara en fredlig aktion som försöker undvika våld. Vidare anser Rawls att det finns ett ytterligare skäl till att inte bruka våld och det har att göra med att den civila olydnaden ändå uttrycker en trohet mot lagen. Med detta menar han att trots lagbrottet har ändå den civila olydnaden, enligt hans teori, en fredlig natur i och med att den är offentlig, inte förespråkar våld samt att individen är villig att ta sitt straff (Rawls, 1996:347-348).

Den civila handlingen är en *politisk handling* och består av två aspekter. Först att handlingen ska tala till majoritetens rättskänsla och för det andra att aktionen som sådan ska ha en politisk grund (Rawls, 1996:347).

Teorin förutsätter ett *lagbrott*. Lagbrottet som den civila handlingen består av behöver inte vara kopplat till protesten som handlingen riktar sig mot. Personen som begår brottet är dock medveten om lagöverträdelsen (Rawls, 1996:346).

Hans teori om civil olydnad utgår från ett nästan rättvist samhälle, som till stor del ska vara välordnat, men där det ändå sker allvarliga kränkningar av rättvisan. Teorin förutsätter ett demokratiskt styrelseskick och det är just i den kontexten som civil olydnad behandlas med avstamp i dess roll och lämplighet när den riktas mot en demokratisk statsapparat. Teorin gäller inte andra styrelseskick och gäller inte som huvudregel andra typer av meningsavvikelser och motstånd. Rawls behandlar inte civil olydnad i orättvisa och korrupta politiska system. I sådana politiska system ser inte Rawls något hinder till att utöva civil olydnad (Rawls, 1996:345).

Problem uppstår när det sker i demokratiska system som är relativt rättvisa där befolkningen anser att lagen är legitim. Problem uppstår när olika plikter råkar i konflikt med varandra. Fråga blir när plikten att lyda lagar, som är antagna av en majoritet, slutar att gälla för att man ska försvara sina friheter och plikten att kämpa emot orättvisor. Rawls menar att en sådan fråga grundar sig i majoritetsstyrets natur och gränser. Han menar att civil olydnad är ett viktigt begrepp att ta hänsyn till för varje teori som behandlar demokratins moraliska grundval (Rawls, 1996:344-345).

Rawls anser att civil olydnad har en stabiliserande funktion, trots att en sådan aktion ändå bryter mot lagen. Därför ska domstolen se milt på denna företeelse när de ska bedöma straff och påföljd. Rawls anser att domstolen kan reducera straffet eller inte utdela något alls om villkoren för civil olydnad är uppfyllda (Rawls, 1996:373, 390).

3.2 När kan civil olydnad anses rättfärdigad?

Utgångspunkten för när civil olydnad kan vara berättigad utgår Rawls ifrån inhemska institutioner och inre orättvisor. Rawls börjar med att formulera vad som förefaller vara rimliga villkor som sätts i systematiskt samband med den civila olydnadens plats i ett *nästan rättvist samhälle*. Dessa måste uppfattas som antaganden; det kommer finnas situationer där dessa inte stämmer och där det går att lägga fram andra argument (Rawls, 1996:352).

Det första villkoret handlar om vilken typ av orätt som kan bli föremål för civil olydnad. Det beror på hur man ser på civil orättvisa. Om det är att anse som en politisk som riktas mot samhällsliga gemenskapens sinne för rättvisa så verkar det rimligt att, allt annat lika, begränsa olydnaden till fall av väsentlig och uppenbar orättvisa och allra helst till dem som hindrar att orättvisor avlägsnas. Det är därför inte påkallat att inskränka civil olydnad till allvarliga kränkningar av den första rättvisprincipen, *frihetsprincipen* och uppenbara överträdelser av

den andra principens andra del, *principen om skäligt jämgoda möjligheter* (Rawls, 1996:352).

Det kan uppstå problem när det ska bedömas om dessa principer är uppfyllda eller inte. Men om man som utgångspunkt ser de som garantier för de grundläggande friheterna står det ofta klart att de inte upprätthålls. Principerna ställer strikta krav som måste få synliga uttryck i institutioner. När minoriteter nekats rätt till att rösta eller inneha ämbeten, äga mark, förtrycks kan dessa orättvisor vara uppenbara för envar. Dessa orättvisor kan fastställas utan någon upplyst granskning av institutionernas effekter (Rawls, 1996:353). Det är svårare att bevisa överträdelser av differensprincipen. Det är ofta motstridiga men ändå rationella åsikter om huruvida denna princip följs. Det kan förklaras av att differensprincipen främst gäller ekonomiska och sociala institutioner och den tillhörande politiken. Man bör inte använda civil olydnad för att protestera mot lagarna, om de inte uppenbart är orättvisa, det är bättre att låta den politiska processen lösa dessa problem. En kränkning av frihetsprincipen å andra sidan lämpar sig bäst för civil olydnad, eftersom denna princip handlar om att vi människor är likvärdiga medborgare i en konstitutionell regim vilket ligger till grund för ordningen (Rawls, 1996:352-353).

Ett annat villkor för civil olydnad är även: Vi utgår ifrån att de ”normala värdjandena” till den politiska majoriteten har gjorts i god tro men misslyckats. Man har gjort det man kan lagligt, men utan resultat. De politiska partierna kanske har varit likgiltiga för minoritetens krav eller ovilliga att följa sig efter dem. Då civil olydnad är en sista väg utväg måste vi förvissa oss om att den är *nödvändig*. Rawls vill tydliggöra att han inte nämnt något om att de lagliga medlen skulle vara uttömda. Det kan man alltid göra enligt yttranderätten. Men om det redan gjorts och majoriteten är likgiltig och orubblig kan flera försök vara meningslösa. I så fall har ett andra villkor för civil olydnad rättfärdigats. Detta villkor är dock ett antagande, då vissa fall kan vara så extrema att man inte kan ha någon plikt att först använda bara lagliga medel för opposition. Exempelvis om en regering allvarligt skulle kränka allas lika stora frihet (ett undantag från laglig väg, om det är extremt). I vissa fall kan civil olydnad vara alltför mild eftersom majoriteten varit omotiverat fientlig (Rawls, 1996:353-354).

Det tredje och sista villkoret är relativt komplicerat. Under vissa omständigheter kan den naturliga rättviseplikten kräva ett speciellt förbehåll. Exempelvis i detta scenario: Om en minoritet är berättigad att använda civil olydnad, betyder det per automatik att en annan minoritet som är i samma situation har rätta att agera på samma sätt. Detta skulle kunna innebära att många grupper skulle välja att använda sig av civil olydnad, vilket skulle skapa

tumult. Detta tumult skulle kunna hota det demokratiska samhället och dess konstitutionella grund. Rawls förutsätter att det måste finnas en gräns för hur mycket civil olydnad kan tillgripas utan att respekten för lagen och konstitutionen faller samman. Det skulle få förödande konsekvenser för alla om det inträffade (Rawls, 1996:354-355).

Teoretiskt sätt skulle det ideala vara om t.ex. flera minoriteter gick ihop och engagerade sig i ett politiskt samarbete för att reglera den totala nivån av meningsavvikelser. Det kan skada statsmakten om alla grupper, som ändå har en rättviseplikt mot staten utövar civil olydnad på varsitt håll. Den naturliga rättviseplikten kan skadas för lång tid framåt. Det krävs att de starka anspråken sker på ett rimligt plan med hänsyn till alla. Det krävs en politisk insikt hos de minoriteter som är utsatta för orättvisor. De måste reglera graden för sin civila olydnad så att gränsen inte överskrids. Det kan självklart vara svårt att forma en sådan allians, men inte heller en omöjlighet (Rawls, 1996:354-356).

4. Metod och material

4.1 Rättsfilosofisk metod

Uppsatsens första frågeställning är filosofiskt inriktad, därför lämpar det sig här att använda sig av en rättsfilosofisk metod. För att få en djupare förståelse för civil olydnad lämpar sig en filosofisk metod eftersom rätten (rättsdogmatisk metod) i sig inte ger svar på alla frågor. Här används två böcker som tar upp rättsfilosofin för att få en förståelse om metoden (Joakim Nergelius, 2006. *Rättsfilosofi – Samhälle och moralen genom tiderna* och Pauline Westerman, 2014. *Rätten som en gåta – En introduktion till rättsfilosofi.*). Till skillnad från den rättsdogmatiska så ger rättsfilosofin inga bestämda svar om rätt och fel. Den ger snarare upphov till ytterligare frågor och diskussioner. En fråga väcks om vad som väger tyngst, de juridiska argumenten eller de filosofiska när de två ställs mot varandra (Westerman, 2014:15). Den rättsdogmatiska metoden ska skildra de lege lata (gällande rätt), medan den rättsfilosofiska ska behandla de lege ferenda (hur något *bör* vara). Den rättsfilosofiska har därmed en normativ dimension.

Den rättsfilosofiska metoden är liksom den rättsdogmatiska en kvalitativ metod. Den kvalitativa metoden går ut på att samla och utreda åsikter, ståndpunkter samt erfarenheter av det material man har valt att använda sig av. Det är en process där det inte går att förutspå från början vilket resultat som kommer visa sig (McConnell & Smith, 2018:70-71).

Uppsatsens första fråga handlar om rättfärdigande, vilket är ett vitt begrepp. För att få tydlighet i begrepp utgår uppsatsen främst från boken av John Rawls *En teori om rättvisa* och hans *teori om civil olydnad*. Rawls teori om civil olydnad lämpar sig väl för denna uppsats då han utgår från ett demokratiskt samhälle med lagar och regler som medborgarna förväntas följa, vilket liknar den svenska rättsstaten. Vidare behandlar Rawls när det kan anses berättigat att använda sig av civil olydnad, vilket är en av uppsatsens frågeställningar. Dock utgår Rawls från ett konstitutionellt system där fokus är på fri-och rättigheter, vilket man måste vara medveten om när slutsatser ska dras och en diskussion föras.

Rawls för in en filosofisk dimension som gör att frågan om rättfärdigandet går att analysera utifrån om det är acceptabelt att bryta mot lagen i ett mindre rättvist samhälle, vilket möjliggör en nyanserad analys (Nergelius, 2006:158).

Rawls teori utgår från kontraktsteorin och har som utgångspunkt ett samhälle som är demokratiskt, men ändå kan ha vissa orättvisor (Rawls, 1996:37). En sådan utgångspunkt lämpar sig för denna uppsats, som tar utgångspunkt i Sverige och svenska rättsfall för att se om det går att rättfärdiga civil olydnad. Med ett filosofiskt perspektiv kan en diskussion föras både kring handlingen men även påföljden som tilldelas.

Vidare har Månssons forskning och Brownlee använts för att berika uppsatsen med tidigare forskning i ämnet samt genom att ge uppsatsen ett större perspektiv och skapa en vinkel utifrån civil olydnad. Månsson och Brownlee kan bidra till ökad förståelse och insikt för att besvara bägge frågeställningarna då både definierar och argumenterar för civil olydnad utifrån olika perspektiv.

4.2 Rättsdogmatisk metod

Min andra frågeställning handlar om själva begreppet civil olydnad och hur det tas i uttryck i svensk lag och jag kommer att ha fyra svenska rättsfall som utgångspunkt. Det är därmed lämpligt att använda mig av en rättsdogmatisk metod. Här har jag använt mig av C. Sandgrens bok *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare*, som tar upp flera olika metoder med rättsvetenskapliga inriktningar. Om själva rättsfallen finns mer utförligt längre fram i uppsatsen.

Denna metod strävar efter att fastställa gällande rätt, *de lege lata*, genom att använda rättskällor som lag och förarbeten, praxis och doktrin. Lag är den svenska lagtexten och praxis

är domstolsavgöranden. Doktrin beskriver lagen och utgörs av juridisk litteratur (Sandgren, 2018:43).

Vid civil olydnad är det straffrätten med dess brottsrubriceringar och ansvarsfrihetsgrunder som aktualiseras, då en brottslig handling begås och som i regel ska följas av ett straff. Utöver straffrätten är även våra grundlagsstadgade rättigheter något som kan bli aktuellt, eftersom den civila olydnadsaktionen syftar till att skydda dessa eller utövas i samband med dessa rättigheter, t.ex. yttrandefrihet och demonstrationsfrihet (Regeringsform, 1974:1552). Men i och med att denna uppsats har sin utgångspunkt i fyra svenska rättsfall kommer det huvudsakliga fokuset vara straffrättsligt. Det straffrättsliga systemet är för en lekman något komplex, därför kommer det behövas en genomgång av uppbyggnaden, för att ge läsaren ökad förståelse för systematiken. För att kunna dra relevanta slutsatser kopplade till rättsfallen behöver den rättsdogmatiska metoden finnas med för att kunna förklara hur lagen ser ut och hur den tas i uttryck i domstolen.

Rättsdogmatisk metod är kvalitativ där tolkning utgör en central del. Den främsta rättskällan är lagen som följs av förarbeten och praxis, vilket är viktigt att vara medveten om vid en analys. Doktrin behandlar sedan de olika rättskällorna och beskriver det rättsliga innehållet (Sandgren, 2018:44). I min uppsats har jag främst studerat lag och praxis genom att läsa och analysera de utvalda rättsfallen. I de fyra utvalda rättsfallen har de åtalade individerna begått brottsliga gärningar, vilket medfört att jag studerat lagtext och olika rekvisit. En utredning av staten, SOU 2001:1 har använts då den behandlar civil olydnad och hur den ska hanteras straffrättsligt, vilket kan ge min uppsats ytterligare insikt. Doktrin i form av straffrättsböcker av Wennberg (2019) och Ulväng och Asp (2019) har använts för att få en förståelse för svensk rätt. Jag har valt att använda mig av doktrin skriven av professorer i juridik, som även används som kursmaterial på juristutbildningen. Jag har valt två böcker som båda behandlar straffrätt men som är skrivna av olika författare för att kunna få en bredare syn.

Vid en tolkning av praxis är det viktigt att förstå att vissa avgöranden är mer betydelsefulla än andra, så kallade prejudicerande rättsfall. Med detta innebär att de är vägledande för andra avgöranden. Domar från Högsta domstolen anses vara prejudicerande, medan de från hovrätten (HovR) och tingsrätten (TR) kan ha en relevant argumentation men ska inte anses ha samma prejudicerande verkan. Detta är något som jag varit medveten om och tagit hänsyn till i min uppsats då min analys till största del baseras på de prejudicerade domarna (Sandgren, 2018:43-44). De andra två rättsfallen där TR och HovR har dömt är också

relevanta för uppsatsen då de är mer nutida och har andra brottsliga gärningar än de två avgörandena från HD. Det kommer vara avgörande att förstå vilka lagar och regler utgången i de utvalda rättsfallen vilar på (hur rätten är) för att sedan i analysen ställa det mot den filosofiska frågeställningen om vad som är- och borde vara rätt (Sandgren, 2018:48).

Vid användning av en rättsdogmatisk metod och bedömningen av en källas validitet brukar det inte uppstå några problem eftersom det är en tydlig hierarkisk uppdelning i rättsdogmatiken när det kommer till vilken tyngd en källa har. Vidare är det av vikt, vid användandet av en rättsdogmatisk metod, med intersubjektiv prövbarhet och tillförlitlighet. Intersubjektiv prövbarhet betyder kort och gott att det krävs tydliga hänvisningar så att resultatet lätt kan granskas. Med tillförlitlighet menas utredningens noggrannhet och pålitlighet, exempelvis korrekt insamling av material och objektivitet (Sandgren, 2018:44).

4.3 Avgränsningar

Civil olydnad och dess rättfärdigande är ett mycket stort uppsatsämne. För att det ska bli någorlunda hanterbart och förhålla sig inom givna ramar när det kommer till studiens omfång har flera avgränsningar behövt göras.

Det har gjorts en avgränsning i fyra svenska rättsfall, men det finns betydligt fler svenska rättsfall där civil olydnad prövats än just dessa fyra. Två av rättsfallen, ”Svartendalsmålet” och ”Voxnadalen” är avgöranden från Högsta domstolen (HD) som är vägledande för förståelsen av civil olydnad. De andra två rättsfallen ”Smedjeback” och ”Ersson” har prövats i HovR respektive i TR och har därmed inte samma juridiska tyngd. Dessa två fall har valts för att de har fått stor medial uppmärksamhet och behandlar olika sorters brottsliga gärningar. Att det är olika brott som har begåtts i de utvalda fallen är ett medvetet val, eftersom uppsatsen behandlar själva rättfärdigandet och inte civil olydnad knutet till ett visst brott.

Vidare har det gjorts en avgränsning till svensk rätt. Det finns säkerligen flera intressanta utländska rättsfall (t.ex Thoreau som jag tar upp i avsnitt 1.2.1), men för att inte riskera att tappa djup och struktur har en begränsning gjorts till svensk rätt. Det skulle bli alltför omfattande att redogöra för utländska rättsfall och utländska rättssystem inom ramen för detta arbete.

När det kommer till valet av metod har en avgränsning gjorts till ett rättsdogmatiskt och ett rättsfilosofiskt perspektiv utifrån fyra svenska rättsfall och John Rawls. Dessa två angreppssätt valdes för att kunna föra en diskussion om ”de lege lata” och ”de lege ferenda”. Det går

säkerligen att skriva en liknande och intressant uppsats med en annan utgångspunkt, men för att inte tappa djup var det lämpligt att endast ha två tydliga perspektiv.

Utifrån det rättsfilosofiska perspektivet har jag valt att fokusera på John Rawls *teori om civil olydnad*, även om uppsatsen har inkluderat en sammanfattning av hans *teori om rättvisa*. För att kunna förstå Rawls *teori om civil olydnad* måste läsaren ha en förförståelse för Rawls grundtankar om kontraktsteorin, samhällets uppbyggnad m.m. Rawls har grundstenar i sin *teori om rättvisa* som leder fram till diskussionen om civil olydnad.

Uppsatsen ämnar inte ta upp och behandla samvetsvägran, eftersom Rawls särskiljer den från civil olydnad. Detsamma gäller även militanta aktioner, eftersom Rawls inte kopplar det till civil olydnad i och med sitt ickevåldskriterium.

Givet områdets omfång har även avgränsningar gjorts i relation till tidigare forskning. Här spelar Månsson en avgörande roll, men även en forskare såsom Brownlee eftersom dessa två har ett liknande fokus som denna uppsats.

5. Straffrätt

Rättsordningen delas in i två delar; den offentliga- och den civila rätten. Straffrätten är en självständig disciplin som går under den offentliga rätten (Wennberg, 2014:11).

Ämnesområdet straffrätt består av de principer och regler som behandlar vad som är ett brott och vilka påföljder som kan komma att bli aktuella om någon döms för ett brott. Straffrätten innehåller vidare regler om verkställande av straff och andra straffrättsliga påföljder (Asp & Ulväng, 2019:9).

5.1 Brottsliga handlingar och kriminalisering

Brott har ingen materiell gemensam nämnare, utan snarare en formell; *det ska vara en i lag straffbelagd handling*. Det är en handling som lagstiftaren ansett vara så straffvärd att den ska kriminaliseras (Wennberg, 2014:11). Straffrätten tillhandahåller samhällets grundläggande regler: det som inte är godtagbart och det som absolut inte kan accepteras. Det är felaktigt att kalla straffrätten som en ”syndkatalog” eftersom många vardagliga och bagatellartade överträdelser som fortkörning även finns med här, men på ett allmänt plan ger straffrätten ändå en inblick i vilka normer som anses särskilt viktiga i ett samhälle (Asp & Ulväng, 2019:10).

I svensk rätt utgår man inte från att det ska finnas något som karakteriserar brottets väsen eller att man kan utläsa någonting som är brottsligt ur naturens ordning. Straffrätten är utformad genom politiska beslut då riksdagen bestämmer vad som ska kriminaliseras och vad som eventuellt ska avkriminaliseras (Wennberg, 2014:11).

Lagstiftaren använder straffbeläggningen som ett styrmedel för att försöka påverka människor att agera på ett visst sätt. Genom att kriminalisera en handling, exempelvis misshandel försöker lagstiftaren avråda folk från att slå varandra (Wennberg, 2014:11). Att kriminalisera vissa handlingar och hota med ett straff kan göra att vi avstår från att begå vissa handlingar (Asp & Ulväng, 2019:10). Motsatsvis, om lagstiftaren vill ha ett visst beteende, exempelvis att deklarerar går det att straffbelägga underlåtenheten att självdeklarera. Det går självfallet inte att kriminalisera alla icke-önskvärda handlingar, därför är det de handlingar som är mest samhällsfarliga och mest lämpade som valts ut (Wennberg, 2014:11).

Straffrättens utformning gör att vi måste ta ställning till flera svåra frågor (Asp & Ulväng, 2019:12). En fråga är graden av tolerans när någon har ett beteende som kan anses brottsligt men som ytterst bottnar i värderingar som det går att förstå och respektera, t.ex. civil olydnad. Moralfilosofin där frågan om det är etiskt rätt är en annan konflikt, t.ex. i ett fall där en person dödar en svårt sjuk människa så att han ska sluta lida (Asp & Ulväng, 2019:13). Straffrätten behandlar inte civil olydnad specifikt, utan i den civila aktionen kan brott begås genom handlingen. Det finns däremot praxis angående ansvarsfrihetsgrunderna i 24 kap BrB, vilket jag kommer redogöra för nedan.

5.2 Straff och påföljd

Ett brott ska som huvudregel följas med ett straff, som antingen är böter eller fängelse, vilket stadgas i Brottsbalken, BrB (SFS 1962:700 1 kap. 1 §). Den mest förekommande formen av böter är dagsböter som baseras på den dömdes inkomst. Beräkningen av boten görs på antalet böter, vilket står för hur allvarligt brottet är, och sedan summan som baseras på inkomsten, t.ex. 30 dagsböter om 60 kronor. Det finns även andra brottspåföljder än straffen, vilka är villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. Det är domstolen som bedömer vilket påföljdsval som ska väljas. Fängelse anses vara för de mer allvarliga brotten (Wennberg, 2014:79-80).

Straffrätten är starkt sammankopplad med den statliga maktutövningen. Straffrätten möjliggör att människor kan bli frihetsberövade under en mycket lång tid. En sådan ingripande makt gör att straffrätten är omgärdad med säkerhetsgarantier, så att vi enskilda medborgare skyddas

mot godtycke och missbruk. En mycket viktig princip är legalitetsprincipen som kräver att för att en bestraffning ska ske måste det finnas stöd i lag. Med ett lagstöd kan den enskilde medborgaren enklare förstå vad hans eller hennes handlingar kan få för konsekvenser. Legalitetsprincipen ska skapa förutsebarhet (Asp & Ulväng, 2019:11).

5.3 Ansvarsfrihetsgrunder

I vissa fall medför inte en brottslig handling ett straffrättsligt ansvar, så kallad ansvarsfrihet. För att det ska vara aktuellt med ansvarsfrihet måste en specifik grund finnas, i de fyra utvalda rättsfallen har ansvarsfrihetsgrunderna nödvärn och nöd åberopats (Wennberg, 2014:39).

Nödvärn stadgas i kapitel 24:1 och 5 i BrB och en sådan situation blir aktuell om en person försöker hindra ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på honom eller någon annan eller på någons egendom. En sådan handling måste även vara att anse som inte uppenbart oförsvarlig. Nödvärn är självförsvar men ska inte utgöra en hämnd, vilket gör att så fort ett angrepp har avslutats så avslutas nödvärnsrätten (Wennberg, 2014:41).

Nöd som stadgas i 24:4 BrB är till skillnad från nödvärn inte begränsat till ett brottsligt angrepp. En nödsituation kan uppstå av en rad olika situationer t.ex. en naturkatastrof. Den som agerar i nöd när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat av rättsordningen skyddat intresse blir fri från ansvar av den annars brottsliga gärningen.

Vid en bedömning av ansvarsfrihet blir det en intresseavvägning mellan det intresse som kränks och det intresse som istället får företräde. För att ett handlande i nöd ska vara godtagbart krävs det att intresset för att rädda är stort samt att handlingen står i proportion till det man vill rädda. Ett tydligt exempel på ett handlande i nöd är att olovligen ta en båt för att rädda en person som håller på att drunkna. Förutom liv anges intressen som hälsa, räddande av egendom samt annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse inte, vilket enligt förarbetena är att jämställa med liv (Proposition 1993/94:130 sid. 36).

5.3 SOU 2000:1

Regeringen tillsatte år 1997 en demokratiutredning vars uppgift var att belysa nya förutsättning, möjligheter och hinder som det svenska folkstyret skulle möta inför år 2000. I februari år 2000 var utredningen (SOU, 2000:1) klar med titeln ”En uthållig demokrati! - Politik för folkstyrelse på 2000-talet”. Demokratiutredningen gick igenom flera punkter, bland annat medborgarsammanslutningar och medborgarnas deltagande, inflytande och delaktighet (SOU, 2000:1 s. 197 och 206). Under dessa punkter diskuterades den civila olydnad som fenomen.

Inledningsvis konstaterades att civil olydnad är en handlingsform som engagerar människor i varierande åldrar och som förväntas öka i framtiden. Det som demokratiutredningen ansåg vara relevant att utreda var om civil olydnad direkt utmanar den representativa demokratin (SOU, 2001:1 s. 205). Civil olydnad definierades som ”en politisk handling som öppet och utan våld medvetet bryter mot lagen.”. Utredningen ville utreda om en sådan handling kunde anses rättfärdigad i något fall. SOU:n redogjorde först för att det finns kritiker till civil olydnad som endast anser att det aldrig kan vara rättfärdigat i en demokrati. Å andra sidan skiljer det filosofiska på legalitet och legitimitet, alltså en åtskillnad mellan lag och moral. Lagen kan ha kommit till på ett juridiskt riktigt sätt, men ändå inte motsvara grundläggande moral. Vidare betyder det inte att en olydnadsaktion ifrågasätter lagstyret som sådant utan endast en specifik lag (SOU 2000:1 s.205). Utredningen menade därför att civil olydnad kan ses som symboliskt viktig som syftar till att skapa dialog och väcka frågor.

Utredningen menade vidare att det är viktigt att rättsväsendet tar hänsyn till *motivet* bakom den civila olydnaden och menade att det inte hänt de senaste åren. Det finns ett stort avstånd mellan de som engagerar sig inom civil olydnad och beslutsfattarna i samhället. Det finns mycket lite förståelse för den andra parten. Det behövs därmed en öppnare dialog om den civila olydnadens plats i en etablerad demokrati. Om detta inte görs kan det ske en marginalisering som på lång sikt kan utvecklas till extremism (SOU, 2000:1 s. 206).

6. Praxis - Fyra utvalda rättsfall

Här redogörs det för fyra svenska rättsfall som benämns som svenska fall av civil olydnad (Asp & Ulväng, 2019:13). I rättsfallen har de åtalade brutit mot lagen på grund av att de ansett ett beslut/lag vara fel. Det brottsliga uppsåtet har inte varit brottet i sig, utan det har tjänat som en reaktion. Redogörelsen ska skildra händelseförloppet och domstolens resonemang samt ha en juridisk utgångspunkt. Först beskrivs händelseförloppet och sedan redogörs det för hur de olika instanserna bedömde frågan om ansvar för brott. Huruvida Rawls eller någon annan skulle anse dessa fall vara civil olydnad eller om handlingen skulle vara rättfärdigad behandlas inte här, utan lämnas till uppsatsens analysdel.

6.1 Voxnadalen HD - fall

Aktionsgruppen "Rädda Voxnadalen" var emot en planerad förvaring av radioaktivt avfall från kärnkraftsindustrin i Svartoberget. Provboringar skulle utföras i berget för att se om det var en lämplig berggrund för en sådan förvaring. Beslutet om probborning hade fattats av

regeringen. Flera medlemmar från aktionsgruppen satte sig i armkrok på transportvägen och hindrade arbetsfordon att åka till platsen där provborrningen skulle ske. De vägrade att flytta på sig trots att länspolischefen hade uppmanat dem att flytta sig. Aktionsgruppen hade tidigare uttalat sig i media och uttryckt sitt missnöje över den utvalda metoden, den så kallade KBS-metoden, för förvaring. Denna metod skulle enligt aktionsgruppen vara mycket farlig och ha fått mycket kritik av experter.

I och med att aktionsgruppen hindrat arbetsfordon från att göra provborrningar hade det omöjliggjort det planerade arbetet, dessutom hade aktionen kostat pengar för företaget som skulle utföra borrningarna. Tre tongivande aktörer ur gruppen, BO, LB och GL, blev åtalade för brottet egenmäktigt förfarande (8 kap. 8 § BrB). Egenmäktigt förfarande syftar på fall där någons besittning rubbas, i det här fallet hindrade blockaden av människor markägaren och företagets rätt att utföra provborrningar. De tre aktörerna yrkade på ansvarsfrihet och grunden nöd, eftersom KBS-metoden skulle ”innebära ett fruktansvärt hot mot människors liv och hälsa”. Vidare hade de inte ett brottsligt uppsåt utan endast ville skapa opinion. Det hade sjungits kampsång och demonstrerats innan den civila olydnadsaktionen hade ägt rum.

TR ansåg att gärningen varit mycket välplanerad och resulterat i onödiga kostnader. Vidare hade BO uppmuntrat många av deltagarna till att delta i blockaden, vilket ansågs försvårande. TR dömde de tre aktörerna för egenmäktigt förfarande och dagsböter.

Målet överklagades till HovR av BO och LB. HovR fastställde TR:s domslut och framförde att de delade TR:s resonemang. Men två nämndemän var skiljaktiga i påföljdsfrågan och valde att ange ett yttrande till domen. Där liknade de miljörelsens kamp med andra etablerade rörelser såsom folkrörelser, såsom arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen. Det anfördes att de ville att handlingen skulle straffas, men inte så hårt att det skulle kunna riskera att hämma opinionsfriheten i framtiden. Därför ville de att bötesstraffet skulle sänkas.

Målet överklagades till HD som beviljade prövningstillstånd. HD började med att klargöra att både BO och LB i och för sig ansåg att de gjort sig skyldiga till egenmäktigt förfarande eftersom de inte nekat till själva handlingen. Frågan var därmed om deras handlande ska vara fritt från ansvar på grund av nöd. Det avgörande blir om provborrningen kunde ha inneburit fara för liv och hälsa. Det var inte provborrningen i sig som ansågs innebära fara utan den framtida förvaringen av radioaktivt avfall med KBS-metoden. HD ansåg det klarlagt att BO och LB ansåg att denna metod som skadlig både för hälsa och miljön.

HD menade dock att i ett modernt industrisamhälle utövas olika verksamheter som potentiellt innefattar risker för människors liv och hälsa, eller andra viktiga intressen. Det är statens uppgift att göra intresseavvägningar för att bedöma om och i vilken mån dessa risker ska tas. Dessa beslut tas i uttryck i lag eller i någon grundlagsstadgad ordning, vilket gör att det blir tydligt i vilken omfattning dessa skaderisker ska tolereras. Vidare anförde HD att lika mycket som samhället har accepterat dessa skaderisker, lika mycket måste även den enskilda medborgaren göra detta. Det går inte att åberopa nödbestämmelsen för att undkomma straffansvar oavsett hur allvarliga man bedömer gärningarna vara. Om det har inträffat en oförutsedd olycka är det självklart acceptabelt, men det är viktigt att respektera statliga beslut.

När det kommer till radioaktivt avfall hade det skett en folkomröstning som röstat ja till denna energikälla. KBS-metoden hade staten beslutat om att använda. I och med folkomröstningen och statsmaktens beslut om att provborra menade HD att detta innebar att ett principiellt godtagande av olycksrisken hade gjorts. Därför ansåg inte att någon ansvarsfrihetsgrund förelåg.

Slutligen diskuterades det om det var skäligt att utdöma påföljd. Att blockera vägen hade inte i första hand brottsligt motiv, utan snarare ett opinionsskapande sådant. Att inte ha uppsåt till den brottsliga gärningen är en förmildrande omständighet som skulle tala för en påföljdseftergift. HD poängterade att yttrandefrihet och åsiktsfrihet är en grundbult i det svenska rättssamhället och att egenmäktigt förfarande inte är tänkt att begränsa detta. Men att en demonstration följs av ett egenmäktigt förfarande kan inte medföra att handlingen går fri från straff. Det kan bli förödande för demokratin om människor tar lagen i egna händer för att visa missnöje. Straffrättens möjlighet att skydda vissa allmänna och enskilda intressen skulle också försvagas. Folkviljan skulle inte få någon plats på den politiska arenan.

Den handlingen BO och LB har varit delaktiga i hade inte varat under någon längre tid och inget våldsamt hade inträffat, vilket domstolen såg som en förmildrande omständighet. Den ekonomiska skadan som blockaden medförde var inte heller av någon större beskaffenhet. På den grunden ansåg inte HD gärningen som särskilt allvarlig. Men det som HD ansåg som mer allvarligt var att aktionen pågick även efter att länspolischefen hade beordrat BO och LB m.fl. att sluta.

HD dömde BO och LB för brottet egenmäktigt förfarande men satte ned bötestraffet till 40 dagsböter om 30 kronor för BO och 40 dagsböter om 50 kronor.

6.2 "Svartendalsfallet" HD - fall

I det aktuella fallet hade två människor, NS och JG, kedjat fast sig vid en skogsmaskin eftersom de ville stoppa en avverkning av ett skogsområde. Deras agerande ansågs liksom i tidigare fall vara egenmäktigt förfarande (8 kap. 8 § BrB) eftersom de hade rubbat besittningen till skogsmaskinen. NS och JG anförde att de hade agerat i nöd och ville därför undgå ansvar.

NS motiverade sitt handlande med att de hade hört att området skulle bli ett naturreservat samt att en avverkning skulle skada en ur naturvårdssynpunkt mycket värdefull skog. NS hade fått uppfattning att den allmänna opinionen på orten var mycket negativt inställd till en avverkning också. JG som var medlem i en fältbiologklubb anförde vidare att naturen på platsen var ytterst skyddsvärd och en avverkning hotade stora naturvärden.

De hade inte brukat något våld när de satt fastkedjade utan hade endast låst fast sig med kedjor som hade låsts med ett hänglås. Två dagar efter denna aktion bestämde Länsstyrelsen att området skulle bli ett naturreservat. I och med det beslutet blev det förbjudet att avverka träd på skogsområdet. NS och JG:s agerande hade därmed säkerställt så att träden inte hade huggits ned. Frågan blev därmed om nödparagrafen skulle bli tillämplig på deras handling, med hänvisning till att det under tiden för deras handlande varit fara som hotade ett för rättsordningen skyddat intresse.

TR började med att behandla om den aktuella skogen kunde anses som ett av rättsordningen skyddat intresse. I och med länsstyrelsens beslut om att göra skogen till naturreservat ansåg TR att skogen kunde anses vara ett av rättsordningen skyddat intresse eftersom beslutet var så nära i tiden. Om en statlig myndighet väljer att göra ett område till naturvårdsområde är det att anse som något skyddsvärt. Vid den aktuella punkten hade visserligen inte beslutet fattats, men det hade med största sannolikhet diskuterats, eftersom det var i så nära anslutning. Vidare söktes vägledning i prop. 1991/92:134 s 27, som behandlade privatiseringen av det gamla domänverket som tidigare förvaltade all mark. Statsmakten på den tiden menade att det var viktigt att områden med stort naturvärde inte miste sitt skydd eller att det försvagades (se även NU 1991/92 s. 18). Med hänsyn till detta i kombination med de uttalande som NS och JG gjort för att förklara sitt syfte med handlingen ansåg TR att ett skyddsvärt intresse förelåg även innan länsstyrelsens beslut. Genom den förestående avverkningen hotades därmed detta intresse vilket gjorde att NS och JG:s agerande var att anse som ett handlande i nöd.

NS och JG blev friade från ansvar av TR, åtalet mot dem ogillades. Åklagaren valde att överklaga domen. HovR delade dock TR:s mening och fastställde deras beslut.

Åklagaren valde att överklaga beslutet från HovR och beviljades prövningstillstånd av HD.

HD hade ett annorlunda utgångsläge och började att diskutera naturskydd. Naturskydd är ett allmänt intresse som det i första hand är myndigheter på statlig eller kommunal nivå som ansvarar för. Det går att skydda natur genom olika beslut som fattas av dessa myndigheter, möjlighet att skydda naturen för den enskilde måste anses ytterst begränsat och det kan endast i undantagsfall bli fråga om en nödsituation. I det aktuella fallet hade beslutet att ge skogsområdet naturskydd övervägts under en längre tid, men det fanns inte under den aktuella händelsen ett beslut som hindrade avverkning. HD ansåg därför att det inte fanns ett av rättsordningen skyddat intresse och en nödsituation förelåg därför inte.

HD ändrade därmed HovR:s beslut och gillade åtalet. NS och JG dömdes därmed för egenmäktigt förfarande. NS och JG dömdes bägge till 30 dagsböter om 30 kronor, vilket var den lägsta möjliga boten. Ett av justitieråden var skiljaktig och höll inte med domarekollegorna när det kom till påföljden. Han menade att det inte var rimligt att NS och JG skulle dömas till någon påföljd alls och ville ha påföljdseftergift (29 kap 6 § BrB).

6.3 Fallet "Smedjeback"

De två aktivisterna MS och AA bröt sig in vapentillverkaren Saab Dynamics anläggning och förstörde 14 granatgevär till ett värde av 930 000 kronor. Anledningen till denna aktion var att förhindra svensk vapenexport till USA, som skulle använda dessa vapen i Irakkriget. MS och AA hade hört att Saab hade fått en beställning från USA på granatgevär som troligen skulle användas i Irak. MS och AA ville förhindra detta genom att göra vapnen obrukbara. MS angav i TR att " Svenska regler för vapenexport är ett hyckleri då vapnen används i väpnade konflikter." AA menade vidare att " Deras avsikt var att avvärja den skadegörelse och blodsutgjutelse som granatgevären kunde orsaka."

MS hade också via deras hemsida (Ofog) gått ut med information om att en aktion skulle komma att ske mot vapenfabriken.

Skadorna på granatgevären uppkom genom att MS och AA rispade med en rasp eller fil runt avfyrningsmekanismen för att göra vapnen obrukbara. Efter att de förstört granatgevären

valde de att ringa och anmäla sig själva till polisen samt bjuda vakterna på anläggningen på godis som ursäkt. De förklarade i domstolen att de ville motverka Irakkriget som de ansåg stred mot folkrätten och menade därför att de agerat i nöd eller nödvärn och inte skulle dömas för något brott. Deras agerande utgjorde brotten olaga intrång och skadegörelse (4 kap. 6 § andra och tredje styckena BrB).

TR stadgade att det var uppenbart att en nödsituation inte förelåg och att AA och MS gjort sig skyldiga till brotten olaga intrång och skadegörelse och inte skulle befrias från ansvar. TR bedömde att det fanns risk för att AA och MS skulle utföra liknande aktioner och bestämde därför straffet till fyra månaders fängelse var.

HovR menade vidare att tillverkning och export av vapen utgör verksamheter som har reglerats tydligt i lag, t.ex. lagen (1992:1300) om krigsmateriel. Den aktuella platsen var ett skyddsobjekt. Om en verksamhet fått tillstånd är den enskilde medborgaren skyldig att följa beslutet. Det går inte att försöka legitimera en sådan handling som AA och MS företagit genom att åberopa nöd eller nödvärn, trots att de bedömt att det fanns allvarliga risker.

HovR hänvisade till det tidigare avgörande, ”*Voxnadalen*”, och sade att denna handling var liksom i hänvisat fall ämnat till att skapa politisk opinion och att det egentligen inte fanns ett brottsligt uppsåt. Men, HD poängterade även i detta fall att det ”I en rättsstat med demokratiskt styrelseskick är det av grundläggande betydelse att den konstitutionella ordningen för fattande av politiska beslut respekteras av medborgarna”. För att visa missnöje finns det stadgade fri-och rättigheter, t.ex. demonstrationsfriheten, som är en laglig rättighet för att bilda opinion. Att förstöra vapen som skulle användas i vapentransport var därmed en handling som inte kunde omfattas av ansvarsfrihet.

När det kom till påföljd ansåg HovR att ”brottslighetens art i någon mån talar för ett fängelsestraff”. AA och MS dömdes för olaga intrång och grov skadegörelse till fyra månaders fängelse.

6.4 Fallet ”*Elin Ersson*”

EE stoppade en utvisning av en man till Afghanistan genom att vägra sätta sig ned på ett flygplan. EE filmade hela händelsen via internet med sin mobiltelefon. När samtliga passagerare beordrades att sitta ned valde EE att stå upp i mittgången trots att personalen bett henne att sitta ned flera gånger. Hennes agerande bedömdes uppfylla rekvisiten i brott mot

luftfartslagen (13 kap 4 § punkt 10) som föreskriver att ”den som uppsåtligt eller av oaktsamhet som passagerare inte åtyder vad befälhavaren bestämmer om ordningen ombord döms till böter eller fängelse i högst sex månader.”

EE menade att hon inte skulle dömas för denna handling och menade att hon inte visste att denna handling var brottslig, så kallad straffrättsvillfarelse (24:9 BrB). TR menade dock att det som utgångspunkt förhåller sig så att missuppfattningar och okunnighet angående straffbestämmelser inte friar från ansvar. Det hade vidare inte varit något fel vid kungörandet av bestämmelsen.

Sedan diskuterades frågan om EE hade agerat i nöd då hon förklarar att hon agerat för att stoppa utvisningen av en man till Afghanistan. Om en person befinner sig i en nödsituation har den som hjälper honom eller henne samma rätt, men i detta fall hade utvisningsbeslutet fattats av en svensk myndighet. I och med detta ansåg TR att det inte förelåg en nödsituation.

EE dömdes till brott mot luftfartslagen och påföljden 60 dagsböter om 70 kronor. EE överklagade domen i november 2019 till HovR och en ny prövning har i skrivande stund inte ännu skett.

7. Resultat och analys

7.1 Hur ser straffrätten på civil olydnad? (de lege lata)

Det kan inledningsvis konstateras att civil olydnad som sådan inte specifikt är förbjuden, det finns inte ett särskilt brott som benämns ”civil olydnad” i någon lag utan det är de olika brotten som kan kopplas till den civila olydnaden som är förbjudna. Straffrättsligt förbjuds vissa handlingar i lag och är då brott som medför ett straff. I de aktuella fallen var det brott som egenmäktigt förfarande (”Svartendalsfallet” och ”Voxnadalen”), skadegörelse, olaga intrång (”Smedjeback”) och brott mot luftfartslagen (”Ersson”) men det kan även vara andra brott beroende på hur den civila olydnaden tas i uttryck. Oavsett hur man ser på själva definitionen av civil olydnad, är det juridiskt relevanta om något brott har begåtts. Det är själva kriterierna för brottet som är i centrum och inte de filosofiska kriterierna som både Rawls och Månsson har. Nästa steg för det juridiska blir att avgöra om denna till synes brottsliga handling ska medföra straff. Rättssäkerheten är mycket framträdande inom straffrätten vilket gör att det måste vara lagen som styr till stor del, snarare än moralen. Om man begår en enligt lag brottslig handling måste det vara förutsägbart vilka konsekvenser den

kan föra med sig (Wennberg, 2014:16-17). Eftersom civil olydnad inte behandlas separat i lagen på något sätt måste vägledning hämtas från praxis och till viss del förarbeten.

Det är värt att inledningsvis nämna att jag endast har studerat fyra rättsfall och att jag drar mina slutsatser utifrån dessa. Två av de utvalda fallen är dock vägledande för svensk civil olydnad, så på det sättet har de utvalda rättsfallen ändå viss legitimitet. Vidare är rättsfallen inte utvalda för att de överensstämmer med Rawls definition av civil olydnad, utan för att de juridiskt sätt omnämns som fall av civil olydnad (Asp & Ulväng, 2014:13).

I utvald praxis går det att utläsa en mycket restriktiv syn civil olydnad. I samtliga rättsfall ansågs handlingen vara brottslig och straff utdelades till de tilltalade. Trots att de tilltalade anförde att de agerat under en eller flera ansvarsfrihetsgrunder (nöd alt. nödvärn) som finns i BrB:s 24:e kapitel såsom nöd medgavs slutligen ingen ansvarsfrihet även om friande domar funnits i lägre instans. Det är tydligt att nöd är den mest förekommande ansvarsfrihetsgrunden som åberopats; de som agerat har angett att de gjort det för att skydda ett viktigt intresse för samhället. Utifrån rättsfallen och deras resonemang verkar det vara mycket svårt att få ansvarsfrihet för civil olydnad så länge ett brott har begåtts.

Civil olydnad har ofta ett primärt syfte att uttrycka missnöje eller skapa opinion än att just begå ett brott (SOU 2000:1, s. 195). Straffrättsligt är huvudregel att en handling ska begås med uppsåt. I fallet ”Voxnadalen” var handlingens syfte att skapa politisk opinion.

Människorna där var oroliga för kärnkraften och det radioaktiva avfallets effekter, och för att uttrycka denna oro valde de att sitta på en transportväg för att hindra personal att komma fram till provborrningen. HD diskuterar att en sådan handling saknar brottslig avsikt. Men i fall där man vill väcka en opinion eller uttrycka en åsikt finns det andra medel att ta till än att bryta mot lagen, exempelvis demonstrationer. En likhet kan ses hos John Rawls resonemang, som också uttrycker att andra lagliga medel först vara uttömda innan man tar till en civil olydnadshandling (Rawls, 1996:353). HD menar vidare att det inte kan vara acceptabelt i en demokrati att genom utomparlamentariska ageranden bryta mot lagen för att skapa opinion. Det skulle kunna hota den konstitutionella demokratin om civila olydnadsaktioner blev vanligt förekommande, dessutom skulle de skyddade intressena riskera att få minskat skydd. HD kommer därför till slutsatsen att dessa aktioner måste straffas med bestämdhet. Men i och med ett sådant resonemang verkar civil olydnad, i vart fall i ”Voxnadalen”, vara både en försvårande och förmildrande omständighet.

Det går att utläsa av praxis att civil olydnad som fenomen är svårt att hantera juridiskt. Är civil olydnad att anse som en förmildrande eller försvårande omständighet vid bedömningen av brottet som sådant? Frågan är relevant eftersom det kan påverka påföljden (Wennberg, 2004:88-89). I ”Svartendalsmålet” diskuterats om handlingen ens var värd att straffa och både TR och HovR dömde till påföljdseftergift. Å andra sidan menade HovR i fallet ”Smedjeback” att handlingens art var allvarlig, utan att förklara mer ingående varför. Det är oklart om det är den civila olydnaden eller själva intrånget som sådant som gör handlingen allvarlig. Det som verkar vålla problem vid en juridisk bedömning är att de som agerat inte har något brottsligt uppsåt utan mer ett moraliskt sådant. Å andra sidan kan sådana aktioner inte tas med lätthet eftersom det handlar om lagöverträdelser (NJA 1982 s. 621). Det är svårt att dra någon klar slutsats hur juridiken ställer sig till civil olydnad som förmildrande eller försvårande omständighet, utan en individuell bedömning måste göras i varje fall.

I ”Svartendalsmålet” där två personer försökt hindra skogsavverkning på ett område som två dagar senare blev naturskyddsområde visade HD ännu en gång hur ogärna de vill öppna dörren till civil olydnad som en metod att ta till. Det var klarlagt att värdefull skog hade skyddats av aktionen, men trots detta ansåg HD att det ändå fanns skäl för en påföljd, eftersom en alltför generös påföljd skulle kunna leda till ökad civil olydnad och tolerans. Dagsböterna var dock de lägsta möjliga, där en parallell kan dras till Rawls som förespråkar en mild bestraffning (Rawls, 1996:373, 390). Vidare betonade HD staten och myndigheters makt och inflytande; naturvårdsintressen är sådana som staten har utsett myndigheter att ta hand om och fatta beslut kring. Är ett område i behov av att skyddas kan myndigheten fatta ett beslut om att göra det till naturskyddsområde. Det är inte tänkt att vi medborgare ska göra en bedömning om det behöver skyddas eller inte utan det lämnas till myndigheten. En parallell kan dras till fallet ”Ersson” där EE stoppade en planerad flygresa i protest mot en utvisning. TR menade i det fallet att utvisningen var ett noga övervägt myndighetsbeslut, som en enskild individ inte ska motarbeta på ett sådant sätt. Det fanns enligt domstolen mer lämpliga medel att ta till. Här går det att vidare dra paralleller till Månsson och Rawls och den roll *majoritetsvilja/ majoritetsstyrets ställning* har i ett demokratiskt samhälle. Där man i många fall inte kan byta ut en majoritetsvilja mot en minoritetsvilja om samhället är så pass rättvist som vi medborgare implicit gått med på från början. Vi har demokratiskt val, med folkvalda (rationella) politiker som antas stifta rättvisa lagar och vår del blir då att följa oss efter de lagar och regler som finns. Det är som sagt inte alla lagar/regler som vi alla människor kan

komma överens om och i det måste vi finns oss i eller i alla fall vara beredda att ta straffet (Rawls, 1996:338-344, Månsson, 2004:48, 49).

När det kommer till SOU 2000:1 går det att se ett liknande resonemang som förts i praxis. Det verkar finnas en viss oro att den civila olydnaden kan hota den representativa demokratin. Samtidigt diskuteras det om att den civila olydnaden även kan värna rättsstaten. I SOU:n diskuteras civil olydnad utifrån ett demokratiskt perspektiv och skiljer sig lite från praxis och menar att det finns ett visst symbolvärde och att samhällsföreträdare måste öppna för en dialog med de som utövar civil olydnad (SOU 2000:1 s. 205-206).

I doktrin, t.ex. Rawls, verkar inte civil olydnad helt vara utesluten som ett medel att använda när stora kränkningar av rättvisan sker. Det är dock något som domstolen inte tar mycket hänsyn till i sina resonemang.

7.2 När kan civil olydnad vara rättfärdigad enligt Rawls?

Förutsatt att handlingen uppfyller Rawls definition på civil olydnad (offentlig, fredlig, politisk och ett lagbrott) uppställer Rawls tre villkor för när den kan vara rättfärdigad. Den civila olydnaden måste motverka allvarlig och uppenbar *orättvisa*, vara *nödvändig* och göras med *förbehåll*.

Vad är *orättvist* nog för att rättfärdiga civil olydnad? Det är berättigat med civil olydnad när en lag strider mot ”den gemensamma uppfattningen av rättvisa” (Rawls, 1996:365). Enligt Rawls teori riktar civila olydnadsaktioner sig till majoriteten för att visa att principerna för rättvisa som styr samarbete mellan fria och jämlika personer enligt deras övervägda åsikt inte har respekterats av samhällets beslutsfattare. Vad som är till den grad *orättvist* är inte helt klart, men Rawls hänvisar till sådant som strider mot våra mest grundläggande politiska och medborgliga rättigheter, men även utgörs av *orättvisor* vid utnämning av olika politiska befattningar samt *orättvisa* lagar (Rawls, 1996:373). Att begränsa civil olydnad till överträdelser som försvarar rättvisepinciperna kan kritiseras för att vara alltför begränsat då det kan antas att ett brett spektrum av legitima värden inte helt kan reduceras till rättvisa, t.ex. öppenhet, säkerhet, stabilitet, integritet och autonomi. Det kan vara andra saker än just *orättvisa* som kan motivera människor att engagera sig i civil olydnad. Vidare kan det finnas många anledningar till ett engagemang, den civila olydnaden kan därmed överlappa olika skilda meningsskiljaktigheter. Gandhi kombinerade t.ex. den civila olydnaden med en revolution (Brownlee, 2012b:4-5).

Rawls har ett ideal på hur ett samhälle ska vara och det utgår ifrån ursprungspositionen. I ett sådant samhälle finns det fastställda rättvisepprinciper (frihetsprincipen och differensprincipen) som skapar jämlikhet och rättvisa. Rawls teori om rättvisa är en kontraktsteori där vi människor bidrar och gagnas av ett samarbete, där det finns plikter och förpliktelser som säkerställer samhällets stabilitet. Den främsta naturliga plikten vi har är *rättviseplikten* som säger att vi ska foga oss och stödja rättvisa institutioner, alltså laglydighet och samarbete. Den andra naturliga plikten är att motverka orättvisor (Rawls, 1996:123, 320-323). Problemet är att plikter kommer i konflikt med varandra, vilket är anledningen till att det kan finnas ett utrymme för civil olydnad (Rawls, 1996:345). Månsson menar dock att det inte går att förutsätta att en befolkning i ett samhälle accepterar samma rättvisepprinciper, vilket är en förutsättning för Rawls utgångspunkt i en teori om rättvisa (Månsson, 2004:155).

Rawls teori om civil olydnad blir aktuell när samhället avviker från idealet. Den civila olydnaden har som syfte att motverka orättvisor. I ett helt rättvist samhälle skulle nämligen aldrig det behövas civil olydnad. I ett nästan rättvist samhälle kan det däremot uppstå en konflikt mellan laglydnad och plikten att motverka orättvisor. I de fall där plikten att motverka orättvisor väger tyngre än laglydnad blir den civila olydnaden en möjlighet att ta till (Rawls, 1996:327-329). Utgångspunkten för Rawls teori om civil olydnad blir därför i ett "nästan rättvist samhälle" när han redogör för den civila olydnaden. Utgångspunkten ett "nästan rättvist samhälle" har inte en klar definition men beskrivs som en konstitutionell demokrati som överlag är rättvis, men som ändå har vissa orättvisor. Det ges inget konkret exempel på vad ett sådant samhälle kan vara, något som Rawls har fått kritik för, men detta har jag inte lagt någon större vikt vid i denna uppsats (Månsson, 2004:1157-159).

Det andra villkoret är *nödvändighet*, civil olydnad ska inte ses som en första utväg och det ska i regel användas förrän de lagliga medlen uttömts genom t.ex. yttrandefrihet. Det är tydligt att Rawls är mån om att den konstitutionella demokratin måste vara stabil. Dessutom måste medborgarna i ett samhälle som är nästan rättvist finna sig i att vissa lagar kan uppfattas som orättvisa. Det är nödvändigt att dessa lagar ändå accepteras eftersom ett majoritetsstyre inte skulle fungera annars. Det finns dock enligt Rawls en gräns för hur orättvisa lagarna ska vara, om dessa överskrids behöver befolkningen inte acceptera dessa (Rawls, 1996:334).

Den civila olydnaden måste även ske med *förbehåll* för att inte leda till instabilitet, det får inte vara för mycket civil olydnad samtidigt. Ett exempel är att om olika minoriteter i samhället använder sig av civil olydnad samtidigt så kan det leda till oreda och att vissa samhällssystem faller samman. Ett nästan rättvist samhälle kan hotas av alltför mycket civil olydnad eftersom

det kan göra statsmakten instabil. Rawls menar att de som överväger att ta till civil olydnad måste ha detta i åtanke innan (Rawls, 1996:354). Månsson menar att stabilitet inte per definition behöver vara något positivt. Vidare behöver inte den civila olydnaden leda till en förbättring, utan kan även leda till en försämring (Månsson 2004:155-157).

7.3 Skulle de utvalda rättsfallen vara fall av rättfärdigad civil olydnad?

Efter denna redogörelse för när civil olydnad generellt sett skulle kunna anses rättfärdigad, väcks frågan hur Rawls skulle se på de utvalda rättsfallen. Skulle människornas civila olydnad fullt eller till viss mån varit rättfärdigad?

Det som först måste utredas är om någon av rättsfallen ens stämmer in på Rawls definition av civil olydnad. Den civila olydnaden är enligt Rawls offentlig, fredlig, politisk och lagbrott. Vidare ska den som utför civil olydnad vara villig att ta sitt straff (Rawls, 1996:346-348).

Rawls är tydlig med att man inte bör förvänta sig alltför mycket av hans teori (Rawls, 1996:345). Hans teori är inte utformad för att kunna avgöra fall till fall, vilket gör det svårt att bedöma om dessa olika rättsfall uppfyller alla kriterier som Rawls ställer, och Rawls utgår ifrån en konstitutionell nivå, där grundläggande fri- och rättigheter är i fokus, medan uppsatsen utgår ifrån en straffrättslig nivå. Vidare i många aktioner var det flera deltagare och då kan det även vara svårt att veta om alla deltagare i aktionen har uppfyllt kriterierna (Månsson, 2004:41-42).

Lagbrottskriteriet är tämligen oproblematiskt. I samtliga rättsfall dömdes de tilltalade för brott, samtliga hade brutit mot en eller flera befintliga lagar. När det kommer till ickevåldskriteriet blir det lite svårare. Vad innebär egentligen våld för Rawls? Det verkar vara en mycket restriktiv syn på våld då han kallar civil olydnad för en fredlig aktion (Rawls, 1996:347). Rawls resonemang kritiseras av Brownlee som menar att våld kan innefatta många saker (Brownlee, 2012b:5). Om man utgår från en vedertagen uppfattning att en person eller grupp orsakar skada på någon eller något, kommer inte bara en lång lista på händelseförlopp och händelser, stora som små, med och utan uppsåt som orsakar skada men även en lång lista på händelser och event som riskerar men inte nödvändigtvis behöver orsaka skada t.ex. skjuta med ett vapen upp i luften (Brownlee, 2012b:5). Vidare anser Brownlee att om ett så stort spann av handlingar kan räknas som våldsamma, så är det osannolikt att alla dessa skulle vara ociviliserade. För det andra kan ett fokus på våld dra bort uppmärksamheten från den mer troliga skadan som kan uppstå, exempelvis kan strejkande ambulansbilar orsaka mycket mer skada än enklare form av vandalism (Brownlee, 2012b:5-6). Månsson menar att det är svårt

att dra gränsen mellan våldsam- och ickevåldsam olydnad (Månsson, 2004:37). I fallet ”Smedjeback” förstördes flertalet vapen och då blir frågan om skadegörelse på egendom är att anse som våld. Det går dock inte att dra någon slutsats eftersom vi inte vet hur Rawls ställer sig till denna fråga. I de andra tre fallen ”Voxnadalen”, ”Svartendalsfallet” och ”Ersson” var det inte lika tydliga inslag av våld, även om det går att diskutera.

Lever något av rättsfallen upp till kriteriet om offentlighet? Rawls menar att den civila olydnaden är att jämföra som ett tal eller ett anförande, det ska inte ske i hemlighet (Rawls, 1996:347). Det är viktigt att vara medveten om att personerna i rättsfallen kan ha försökt göra deras agerande offentliga utan att det framkommit i rättsfallen. Dessa slutsatser är baserade på juridiska domar. Ett fall som dock med säkerhet borde leva upp till Rawls krav om offentlighet är rättsfallet Ersson. EE direktsände hela aktionen via hennes mobiltelefon. I ”Voxnadalen” utfördes den mänskliga blockaden i samband med en demonstration och kan också anses offentlig. När det kommer till ”Smedjeback” så bröt sig MS och AA in på området och i tysthet förstörde de vapnen, något som inte talar för offentlighet. Men å andra sidan hade de informerat på en aktionsgruppsida att en sådan aktion skulle äga rum. Men det hade dock inte angivits något specifikt datum eller tid, vilket talar för att de troligen inte uppnått kravet på offentlighet. I ”Svartendalsfallet” hade inte de som kedjade fast sig upplyst media utan de hade smugit till platsen och kedjat fast sig, ett sådant agerande kan med största säkerhet inte anses som offentligt med Rawls mått. ”Svartendalsfallet” är ett bra exempel på Brownlees kritik som hon riktar mot offentlighetskravet. Om de som kedjade fast sig hade meddelat myndigheter om sin plan så hade den med största sannolikhet inte gått att genomföra (Brownlee, 2012b:2).

Rawls är tydlig med att den civila olydnaden *måste* vara en politisk handling. Rättsfallen som sådana kan anses ha en politisk förankring; ”Voxnadalen” syftade till ett politiskt beslut och aktionen strävade efter politisk opinion, ”Svartendalsfallet” ville skydda naturen, ”Smedjeback” ville uttrycka missnöje över svensk vapenexport och Ersson ville stoppa en utvisning. Rawls menar dock att det inte går att utgå från en specifik person eller grupps egenintresse, utan utgångspunkten ska vara de gemensamma rättvisepinciperna (Rawls, 346-347). Som tidigare nämnts vållar detta krav vissa tolkningsproblem och är svår att utreda inom ramarna för denna uppsats. Men ett rättsfall som skulle kunna bli aktuellt är ”Svartendalsfallet” som behandlade naturskydd, något som HD uttalade var ett av rättsordningen skyddat intresse. De andra fallet som handlade om kärnkraft, vapenexport och utvisning kan nog inte anses utgå från de gemensamma rättvisepinciperna. När det gäller

kärnkraft hade t.ex. en folkomröstning gjorts till kärnkraftens favör och i de andra fallen hänvisade domstolen till att besluten var fattade av myndigheter med mandat. Rawls syn på ett politiskt motiv gör att det inte går att åberopa personliga moralprinciper, men inte heller religiösa skäl (Rawls, 1996:347). På den punkten får Rawls kritik av Månsson (och även Brownlee) som menar att många annars typiska civila olydnadsaktioner faller utanför, t.ex. skulle flera av Gandhis aktioner, som har en religiös grund falla utanför och även Thoreaus skattevägran på grund av egenintresse (Månsson, 2004:33).

Rawls föreskriver att den som utövar civil olydnad måste vara redo för de rättsliga konsekvenserna som följer (Rawls, 1996:348). I samtliga rättsfall har de tilltalade hävdade att de agerat under en ansvarsfrihetsgrund som nöd och nödvärn och att de därför inte ska dömas för något brott. Utifrån detta kan det låta som att ingen av personerna i rättsfallet uppfyller straffkriteriet. Men, Månsson menar att ett straffkriterium inte betyder att de som utför civil olydnad hellre tar ett straff än att bli frikända. Men straffet är ett effektivt medel i deras kamp. Vidare anser Månsson att de som föreskriver ett straffkriterium borde anse att en person utövar civil olydnad trots att den försvårar en arrestering genom att lägga sig ned på marken eller genom att försvara sig i domstolen (Månsson, 2004:45).

Efter Rawls kriterier blir nästa fråga att ställa sig om Sverige är att anse som ”ett nästan rättvist samhälle”. Det ska enligt Rawls vara ett till stor del välordnat samhälle där det ändå förekommer *allvarliga* orättvisor. Ett av nyckelorden i ett sådant samhälle är rättvisa, som genomsyrar samhället både på individ- och statlig nivå genom rättviseprinciperna (Rawls, 1996:312). Vid första anblick skulle nog många anse att Sverige passar in på en sådan beskrivning. Men Tomas Månsson är av en annan uppfattning och är tveksam till om Sverige skulle anses vara ”ett nästan rättvist samhälle”. För det första är det inte sannolikt att alla medborgare accepterar samma rättviseprinciper. För det andra tror inte Månsson att de flesta i en demokrati som Sverige anser att institutionerna är rättvisa (Månsson, 2004:154-155).

Om vi dock utgår från att Sverige skulle vara ”ett nästan rättvist samhälle”, så är det påkallat att göra en bedömning av graden *orättvisa* i de olika fallen. Det krävs nämligen att en viss grad av orättvisa är överstigen för att det ska vara rättfärdigat att ta till civil olydnad (Rawls, 1996:336-337). Här måste en individuell bedömning göras i varje enskilt fall. Tröskeln för hur mycket orättvisa som får finnas i ett samhälle enligt Rawls verkar vara relativt hög, befolkningen måste tåla att vissa orättvisa lagar finns. Civil olydnad kan vara rättfärdigad om en minoritet blir förtryckta av majoriteten, en aktion kan göra majoriteten medveten och på så vis nå förändring (Rawls, 1996:338). Rawls har ett mycket tydligt inslag av konstitutionell

demokrati, där fri-och rättigheter är i fokus. Det är tveksamt om de utvalda rättsfallen har så orättvisa lagar/beslut att civil olydnad ens kan bli aktuellt för Rawls. Att förhindra en provborring av kärnkraft kan nog inte liknas med att vara en förtryckt minoritet. I rättsfallen har de åtalade personerna i domstolen förklarat att de har agerat på grund av en orättvis lag eller ett orättvist beslut. Rawls menar dock inte att en människas egen subjektiva åsikt behöver medföra att lagen är så pass orättvis att plikten att lyda lagen utgår. Lagen/beslutet måste anses strida mot ”den gemensamma uppfattningen av rättvisa”. Med mitt val av metod och material är det svårt att dra några entydiga slutsatser till ”hur den gemensamma uppfattningen av rättvisa” såg ut vid tillfället för den civila olydnaden. För att kunna ta reda på om en lag/beslut stred mot ”den gemensamma uppfattningen av rättvisa” skulle en empirisk undersökning varit en lämpligare – och ytterligare metod, speciellt i de mer nutida rättsfallen såsom ”Ersson”. Den gemensamma uppfattningen av något kan nämligen förändras över tid.

Det tar oss vidare till laglydnaden jämte orättvisan. I ett nästan demokratiskt samhälle måste invånarna följa lagen, det är viktigt för Rawls med stabilitet. I de utvalda rättsfallen har staten eller statliga myndigheter fattat beslut som aktörerna i rättsfallen varit missnöjda med, t.ex. naturskydd (”Svartendalsfallet”), kärnkraft (”Voxnadalen”), utvisning (”Ersson) eller vapentransport (”Smedjebäck”). Det går inte att byta ut en majoritet mot en minoritet (Månsson, 2004:19). Det är viktigt att respektera myndigheternas beslut eftersom de är fattade på uppdrag av folket. Lagar och regler får ju till viss del enligt Rawls vara orättvisa. Man behöver inte hålla med majoriteten, men man ska foga sig om det inte är alltför orättvist. Samhället är demokratiskt och måste hållas ihop. Det skapas en gemenskap trots att allt inte är rättvist. Klyftor kan skapas om människor går mot strömmen (Rawls, 1996:320-327). Ett liknande resonemang förs även i domstolen i samtliga fyra rättsfall.

Har den civila olydnaden varit *nödvändig*? Rawls skulle säkerligen ansett att en demonstration, yttrandefrihet eller strejkrätt hade varit ett lämpligare tillvägagångssätt i rättsfallen, men det är å andra sidan svårt att utifrån rättsfallen veta vilka lagliga medel som använts tidigare. Det hade krävts intervjustudie med de involverade personerna för att kunna dra några slutsatser.

Sammanfattningsvis kan sägas att det är svårt få fram ett entydigt resultat. Inget av rättsfallen verkar till fullo stämma överens med Rawls definition och inte heller verkar det föreligga skäl som skulle kunna rättfärdiga själva handlandet. Anledningen till detta kan vara att Rawls teori är svår att applicera enskilda fall samt att den är mycket begränsad. Stöd för denna

uppfattning går att hitta hos Brownlee, som anser att Rawls teori är svår att använda i realiteten, eftersom både definitionen och förutsättningarna för rättfärdigande är så snäva. I de fall där samtliga krav och kriterier är uppfyllda menar Brownlee att den civila olydnaden i princip alltid blir rättfärdigad. Teorin har även en utgångspunkt i en fiktiv ursprungsposition vilket gör att den även på det planet blir svår att använda (Brownlee, 2012b:6-7). Historiskt har civil olydnad fungerat och bidragit till stora förändringar, såsom amerikanska medborgarrättsrörelsen och aktioner av Gandhi. Uppsatsen har inte ramen för fall/händelser av sådan karaktär, utan fyller en annan funktion i och med dessa fyra straffrättsliga rättsfall. Vid ett annorlunda upplägg med val av (folkrättsliga) rättsfall skulle kanske Rawls teori kunna appliceras bättre eftersom Rawls har ett mer konstitutionellt perspektiv.

8. Avslutande kommentar

Det finns helt klart delade meningar kring begreppet civil olydnad och för den som aktionsform. I mina fyra rättsfall är det tydligt att straffrätten inte vill öppna upp för olydnad där det moraliska syftet tycks väga tungt. Det är i och för sig inte heller straffrättens roll att döma utifrån moraliska ställningstaganden. Självklart kan man hålla med om att personer som begår lagbrott gör det i ett försök att uttrycka missnöje över en lag eller ett myndighetsbeslut och förstå deras frustration. Det har dock visat sig att i ett nästan rättvist samhälle, eller så rimligt det kan bli, finns vissa lagar och regler vi som medborgare måste förhålla oss till. Ett osynligt kontrakt där jämlikhet och rättvisa är främsta dygden och för att nå dit krävs samarbete och förtroende gentemot varandra. Ett trots mot lagen leder till straff oavsett ens moraliska intentioner.

Men för att inte låta alltför negativ, så visar ändå den historiska bakgrunden på att civil olydnad är en tradition som behövs och i goda fall kan leda till förändring och förbättring för samhällen i stort. Det kan ses som en säkerhetsventil i vår rättsstat. Det är kanske än viktigare i dagens samhälle att stå upp för mänskliga värden och påvisa brister inom och utanför staten (SOU 2000:1, s. 205).

9. Källförteckning

Offentligt tryck

Lag och förordning

SFS 1962:700. Brottsbalk. Justitiedepartementet

SFS 1974:152. Kungörelse- *Om beslutad ny regeringsform*. Justitiedepartementet

SFS 2010:500. Luftfartslag

Statens offentliga utredningar

SOU 2001:1. *En uthållig demokrati! – Politik för folkstyrelse på 2000-talet*

Propositioner

Proposition 1993/94:130. *Ändringar i brottsbalken m.m. (ansvarsfrihetsgrunder m.m.)*.

Litteratur

Asp, Petter, 2019, *Straffrätt - en kortfattad översikt*. Iustus förlag AB, 2 u, Uppsala

Bedau, Hugo Adam (red), 1991. *Civil Disobedience in Focus*. London: Routledge. E-bok.

Brownlee, K. (2012 (a)). *Conscience and Conviction: The Case for Civil Disobedience*. Oxford: Oxford University Press

Brownlee, K. (2012 (b)). *Conscientious Objection and Civil Disobedience*. Warwick School of Law Research Paper (2012/15).

Brownlee, K. (2013). *Civil Disobedience*. (E. N. Zalta, Red.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2013 Edition).

Gustavsson, Martin & Svanström, Yvonne (red), 2018. *Metod – Guide för historiska studier*. Studentlitteratur: Lund (Kapitel 5).

McConnell, Lee & Smith, Rhona (red), 2018. *Research Methods in Human Rights*. Oxford: Routledge

Månsson, Tomas, 2004. *Olydnad: Civil olydnad som demokratiskt problem*. Stockholm: Bokförlaget Thales avhandlingsserie 4.

Jørgensen, W, Marianne, 2000. *Diskursanalys – Som teori och metod*. Studentlitteratur: Lund

Nergelius, Joakim (red), 2006. *Rättsfilosofi – Samhälle och moralen genom tiderna*. Studentlitteratur: Lund

Simmonds, Nigel E., 1986, *Juridiska principfrågor. Rättvisa, gällande rätt och rättigheter*. Stockholm: Norstedts Juridik

Rawls, John, 1996. *En teori om rättvisa*. Daidalos: Göteborg.

Sandgren, Claes, 2015. *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare: ämne, material, metod och argumentation*. Stockholm: Norstedts juridik

Westerman, Pauline, 2014. *Rätten som en gåta – En introduktion till rättsfilosofi*. Studentlitteratur: Lund.

Wennberg, Suzanne, 2014. *Introduktion till straffrätten*. 10 u, Norstedts juridik.

Rättsfall

Högsta domstolen

NJA 1982 s 621 – (Voxnadalen)

NJA 2000 s. 302 – (Svartedalsfallet)

Hovrätten

Svea Hovrätts dom 2010-05-05 i mål B 3161-09 (Martin Smedjeback och Saab)

Tingsrätten

Göteborgs tingsrätts dom 2019-02-18 i mål B 12206-18 (Elin Ersson)

Internetkällor

Ericsson, Filip, 2012. *Mahatma Gandhi – En studie om civil olydnad*. <https://www.sorummet.se/fakta-artiklar/mahatma-gandhi-en-studie-om-civil-olydnad> (Hämtad 2019-11-10)

Griberg, Sara, 2018. *1900-talets mest kända protesaktioner*. Allt om historia. <https://varldenshistoria.se/krig/revolution/1900-talets-mest-kanda-protestaktioner> (Hämtad 2019-11-15)

Habermas, Jürgen, 1986. *Civil olydnad - den demokratiska rättstatens grundbult*. Retfaerd – Nordisk Juridisk Tidsskrift nr 35, 9 (Hämtad 2019-11-12)

Hællquist, Karl-Reinhold, 2019. *Nationalencyklopedin*, Mohandas Karamchand Gandhi. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/mohandas-karamchand-gandhi> (Hämtad 2019-11-15)

Rawls, John, 1999. *A Theory of Justice : Revised Edition*. Harvard University Press. (Hämtad 2020-01-05)

Singer, Peter, 2019. *Civil olydnad är berättigad om den kan få regeringar att lyssna på vetenskapen*. <https://www.sydsvenskan.se/2019-10-21/civil-olydnad-ar-berattigad-om-den-kan-fa-regeringar-att-lyssna-pa-vetenskapen> (Hämtad 2019-11-15)

Vinthagen, Stellan, 2005. *Icke våldsaktion – En social praktik av motstånd och konstruktion*. Diss. Göteborgs Universitet. PADRIGU <http://resistancestudies.org/files/SVIckevaldsaktion.pdf> (Hämtad 2019-11-10)